

Vykdant Lietuvos blaivybės fondo Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinių mechanizmų subsidijų schemos „Nevyriausybinių organizacijų sektoriaus stiprinimas Lietuvoje“ paprojektį „Blaivi karta“ (sutarties NR. 2004-LT0008-NVO-1EEE/NOR-02-033) kūrinį parengė

m. dr. Aleksandra Genovaitė Davidavičienė

Tėvų ar globėjų poreikis prevencijai

Vilnius, 2010

TURINYS

1. Įvadas	3
2. Tyrimo metodologija	4
2.1. Tyrimo tikslas	4
2.2. Atrankos procedūra	5
2.3. Statistinė duomenų analizė	5
3. Tyrimo rezultatai	5
3.1. Kontingentas	5
3.2. Respondentų patirtis ir požiūris	6
3.3. Respondentų nuomonė apie paplitimą ir priežastis	8
3.4. Kaip dažnai kalbama su vaikais apie žalą ir pasekmes?	11
3.5. Tėvų (globėjų) kompetencija kalbėtis	14
3.6. Tėvų elgesys sužinojus, kad vaikas rūko, vartoja alkoholį ar bando kitus narkotikus.	16
3.7. Kur kreiptųsi pagalbos?	18
3.8. Dalyvavimas prevencijos veikloje	19
3.9. Respondentų asmeninė patirtis	23
4. Apibendrinimas	27
5. Rekomendacijos	29
6. Literatūros šaltiniai	31
7. Priedas: Klausimynas tėvams	32

1. ĮVADAS

Šiais laikais labai pasikeitė santuokinio, šeimos gyvenimo normos, vertybių sistema. Televizija, spauda, internetas ir kitų rūšių žiniasklaida pateikia gausybę įvairiausios informacijos. Vaikams ir jaunimui vis sunkiau tinkamai pasirinkti. Reklama, muzika, popžvaigždės ir jaunimo „lyderiai“ skatina gerti svaiginamuosius gėrimus ir vartoti kitas psichiką veikiančias medžiagas. Tai traktuojama kaip natūralus dalykas, nors neretai patys „lyderiai“ miršta persigėrę ar perdozavę. Kai kurių psichiką veikiančių medžiagų lengva gauti, jas vartoti tampa mada, ar net papročiu, tradicija. Jau seniai toks paprotys yra alkoholio vartojimas, būtinas smagiam pobūviui, o greitai tradicija gali tapti ir „pramoginiai narkotikai“.

Nepaisant pakitusios šeimos prigimties, pagrindiniai mažo vaiko poreikiai - gera mityba, meilė, saugumas ir paskatinimas - nepakito. Visuotinai pripažinta, kad ankstyvos vaikystės gyvenimo metai ypač svarbūs fiziniam, socialiniam ir emociniam vaiko vystymuisi. Tėvai prisiima atsakomybę už savo vaiko priežiūrą ir auklėjimą. Jie tos atsakomybės neturi atsisakyti ir vaikui pradėjus lankyti darželį ar mokyklą, nors mokykla imasi mokytojo ir iš dalies auklėtojo vaidmens.

Nuostatos, požiūris į psichiką veikiančias medžiagas pradeda formuotis nuo pat ankstyvos vaikystės. Geriausia prevencija – sveika gyvensena, organizmo ir psichikos vidinių resursų ugdymas, vengimas cheminių intervencijų esant sveikam. Derėtų propaguoti nerūkymo, negėrimo ir nesisvaiginimo madą. Tėvai savo pavyzdžiu turėtų įskiepyti, kad tabletė, cigaretė ar taurelė nėra tinkamos priemonės nusiraminti ar problemoms, sunkumams spręsti. Labai svarbu prisiminti, kad visas socializacijos procesas prasideda šeimoje ir plečiasi, įtraukdamas bendraamžių, kitų suaugusiųjų asmenų gyvenimo ir elgesio modelį.

Tėvai yra pirmieji savo vaiko mokytojai. Jiems tenka nuolat kalbėtis su savo vaikais įvairiomis temomis, taip pat ir apie psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemas. Dažnai tėvai pradeda kalbėti apie psichiką veikiančias medžiagas, jų vartojimą, kai vaikas pats turi daug informacijos iš gatvės, bendraamžių. Tyrimai rodo, kad vaikai, kurie sužino apie šių medžiagų vartojimo pavojus iš tėvų, yra mažiau linkę juos vartoti negu vaikai, kurie iš savo tėvų nesužino nieko ar jų veiksmai rodo netinkamą pavyzdį. Tėvų požiūris į psichiką veikiančias medžiagas bei elgesys nulemia teigiamą arba neigiamą vaikų požiūrį. Švedų tyrinėtojai nustatė, kad šeimose, kuriose vaikams iki pilnametystės yra neleidžiama vartoti jokių alkoholinių gėrimų, jiems sukakus 18-ą metų nėra jokio poreikio vartoti alkoholinius gėrimus, 65% jaunimo moka linksintis ir be alkoholio, o tokių jaunuolių, kurie vartotų

alkoholį kiekvieną savaitę ir išgertų nemažiau negu butelį vyno, nustatytas labai mažas procentas. Jei tėvai dažnai leidžia vaikams ragauti alkoholinius gėrimus, jaunuolių, kurie mokėtų linksintis be alkoholio, nekilnodami taurelių, nelieka visai, o daugiau nei pusė jaunuolių išgeria daugiau kaip butelį vyno kiekvieną savaitę. Bet koks tėvų leidimas ragauti alkoholinius gėrimus padrąsina jaunuolius, jie suvokia, kad tėvai jiems leidžia ir ima juos vartoti visose jiems pasitaikiusiose situacijose. Vaikai turi suprasti ir pripažinti tai, kad yra tam tikrų skirtumų tarp to, ką suaugusieji gali daryti ir ką galima daryti vaikams. Jei vaikas šeimoje nedalyvauja alkoholio gėrimo procese ir tėvai išmokė vaiką atsisakymo įgūdžio, jam bus lengva išvengti tabako, alkoholio ar kitų narkotikų. Tėvams reikia turėti aiškią poziciją tabako, alkoholio ir kitų narkotikų vartojimui. Jie turi aiškiai pareikšti, kad nenori, jog vaikai vartotų narkotikus ar kitas psichotropines medžiagas, visada ir bet kur nepalikdami vietos jokioms abejonoms. Psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencija retai gali būti instinktyvi, netgi pačiose geriausiose šeimose. Tėvams reikia žinių ir įgūdžių, kad galėtų su vaiku kalbėtis, kad vaikas įgytų atsparumo, priešintųsi rizikos veiksniams, o pradėjęs eksperimentuoti įgytų motyvacijos nustoti vartoti psichiką veikiančias medžiagas.

Lietuvos Respublikos savivaldybių ir apskričių viršininkų administracijų daugelį metų teiktos prevencinės veiklos kasmetinės ataskaitos parodė, kad tėvų bendradarbiavimas prevencijos srityje yra tik epizodinis, atsitiktinio pobūdžio. Tyrimų, kurie pateiktų kokia yra reali padėtis Lietuvoje beveik nėra. Praktika rodo, kad pasyvi tėvų pozicija yra didelė kliūtis įgyvendinant prevencijos programas. Tėvai mažai domisi psichiką veikiančių medžiagų vartojimu, neretai pervertina arba neįvertina jų paplitimo mastų, neturi reikiamų žinių ir daro daug klaidų auklėjant jauną kartą. Į prevencijos veiklą jie dažniausiai įsitraukia tik po to, kai šeimą ištinka bėda. Šeimoje neišugdomi sveiko gyvenimo įgūdžiai, kurie didina atsparumą žalingiems įpročiams. Koks yra tėvų / globėjų poreikis prevencijai? Atsakymo į šį klausimą Lietuvos blaivybės fondas ieškojo apklausdamas tėvus (globėjus).

2. TYRIMO METODOLOGIJA

2.1. Tyrimo tikslas: geriau pažinti tėvų (globėjų) patirtį, nustatyti požiūrį į psichiką veikiančias medžiagas, žinias ir gebėjimus kalbėtis su vaiku, informacijos šaltinius, dalyvavimą prevencijos veikloje, elgesį ir gyvenimą.

Tyrimo duomenys reikalingi nustatyti Lietuvos blaivybės fondo tolesnes veiklos kryptis, ieškant būdų aktyviau įtraukti tėvus (globėjus) į prevencijos veiklą, paskatinti juos daugiau rūpintis sveika gyvenimu šeimoje.

2.2. Atrankos procedūra. Tyrimai nepretenduoja į reprezentacinius tyrimus, nes tyrimų apimtis nėra didelė (514 respondentų), **atranka** atsitiktinė, atlikta ten, kur mums buvo sudarytos sąlygos apklausai. Tai orientacinis tyrimas, kuris mums leis planuoti ir veiksmingiau vykdyti savo veiklą.

2.3. Statistinė duomenų analizė. Tyrimui atlikti buvo parengta struktūrizuota anketa, apsvarstyta ir suderinta su Lietuvos blaivybės fondo specialistais.

Pirminiai anketinės apklausos duomenys buvo apdoroti naudojant SPSS kompiuterinės analizės paketą. Pirminiai duomenys daugiausia analizuoti aprašomosios statistikos būdais.

3. TYRIMO REZULTATAI

3.1. Kontingentas

Visumoje požiūris į tyrimą buvo teigiamas ir dauguma tėvų mielai sutiko dalyvauti tyrime bei kruopščiai, susidomėję pildė anketas, išskyrus kelias išimtis, kur probleminių šeimų atstovai atsisakė dalyvauti tyrime. Tyrime dalyvavo Kretingos, Marijampolės, Panevėžio, Pakruojo, Plungės, Rokiškio, Šiaulių rajono, Varėnos, Vilniaus, Ukmergės mokyklų tėvai, Čiobiškio, Veliočionių, Vilniaus socialinių centrų darbuotojai – tėvai. Ypatingai norisi padėkoti Vilniaus Pedagogikos – psichologijos tarnybos ir Vilniaus Gerosios Vilties gimnazijos vadovams, sudariusiems galimybę ir sąlygas gausiai apklausti tėvus.

Tyrime dalyvavo (užpildė struktūrizuotas anketas) **514** mokyklinio amžiaus vaikus auginančių tėvų ar globėjų. Iš jų buvo 168 vyrai – 32,7 % ir 346 moterys – 67,3 % visų respondentų. Respondentų vidutinis amžius – 40 metų. Amžius svyruoja nuo 29 iki 56 metų.

1 lentelė. Respondentų išsilavinimas

Išsilavinimas	vidurinis	Spec. vidurinis	Nebaigtas aukštasis	Aukštasis
Procentas	8,2	18,3	10,5	63,0

Kaip matome, daugiausia respondentų buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą. Tai rodo, kad vaikais dažniau rūpinasi ir lankosi renginiuose, skirtuose tėvams tėvai su aukštesniu išsilavinimu.

2 lentelė. Respondentų šeimyninė padėtis

Šeimyninė padėtis	Gyvena susituokę	Gyvena nesusituokę	Išsiskyre	Sutuoktinis miręs	Neišsiskyre, bet gyvena atskirai
Procentas	68,5	12,8	13,2	3,5	2,0

Kaip matome, dauguma respondentų gyvena sukūrę tradicinę šeimą – susituokę.

3 lentelė. Respondentų šeimos socialinė padėtis.

Šeimos socialinė padėtis	Šeimoje dirba abu tėvai	Vienas tėvų bedarbis	Abu tėvai bedarbiai	Augina vaiką (us) vienas tėvų
Procentas	69,7	23,9	0,6	5,8

Mūsų tyrime dalyvavo daugiau respondentų, kurių socialinė padėtis yra gera – abu tėvai turi darbą, Tačiau apie trečdalis šeimų (konkrečiai 156 respondentų) socialinė padėtis nėra gera, nes šeimoje yra bedarbių arba vaikus augina tik vienas tėvų, kitam prie vaikų auginimo nei materialiai, nei kitais aspektais nepriidedant.

4. Lentelė. Respondentų užsiėmimas.

Užsiėmimas	Darbininkas	Valstybės tarnautojas	Privačios įstaigos samdomas tarnautojas	Privačios įstaigos savininkas	Verslininkas	Sezoninis darbuotojas	Bedarbis	Kita
Procentas	11,1	43,6	26,4	3,7	5,6	1,4	4,7	3,5

Didžioji dalis respondentų buvo valstybės tarnautojai. Penktadalis respondentų dirba privačiose įstaigose. Stulpelyje „kita“ žymėjosi vertėjai, pagal sutartį dirbantys, studentė, individualia veikla užsiimantys respondentai.

Taigi, kontingentas nevienalytis, bet dauguma respondentų su aukštesniu išsilavinimu, dirbantys ir gyvenantys tradicinėje šeimoje.

3.2. Respondentų patirtis ir požiūris

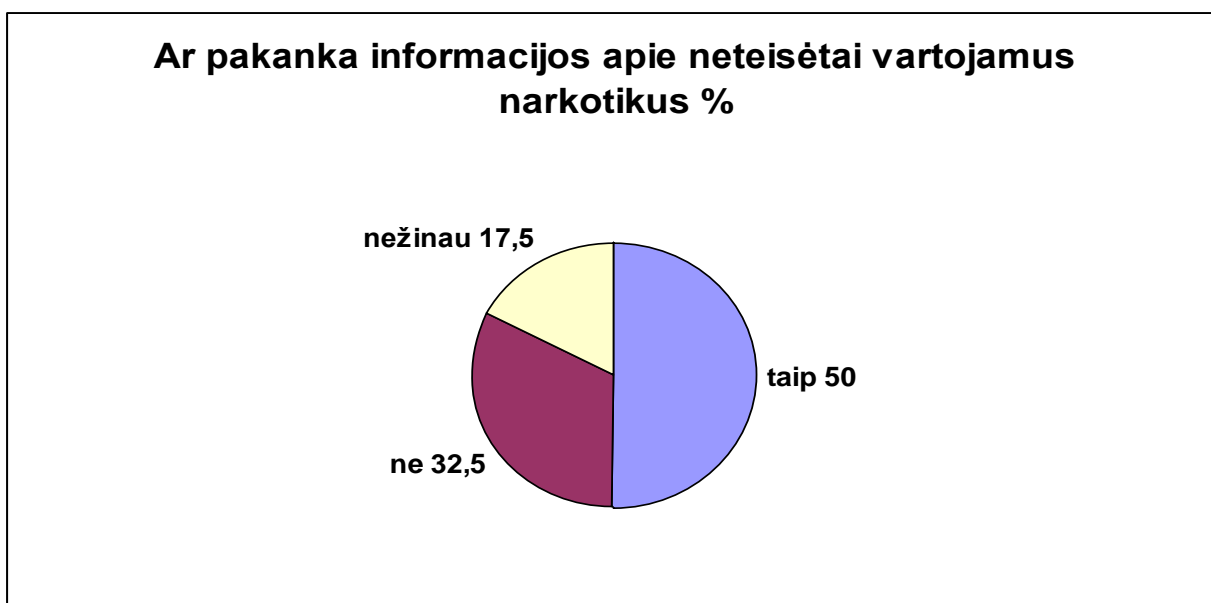
Buvo paprašyta respondentų išvardyti jiems žinomas psichiką veikiančias medžiagas. Nė vienos tokios medžiagos neįvardijo 8,4 % (43) respondentai. Kai kurie jų pažymėjo, kad nežino nė vienos psichiką veikiančios medžiagos. Kai kurie respondentai prie psichiką veikiančių medžiagų priskyrė tokius dalykus, kaip smurtą, smurto vaizdus, nesantaiką šeimoje, stresą ar hipnozę, nuovargį, išsekimą, neigiamą požiūrį į gyvenimą, kompiuterį, video, spalvas ar net muziką. Taigi psichiką veikiančių medžiagų suvokimas yra nevienareikšmis.

Iš psichiką veikiančių medžiagų dažniausiai buvo įvardijamas alkoholis – 76,1 %. Tai rodo, kad dauguma respondentų suvokia alkoholio poveikį ir priskiria jį prie psichiką veikiančių medžiagų. Nikotiną (rūkymą) kaip psichiką veikiančią medžiagą įvardijo 51,7 %

respondentų. Narkotikus kaip psichiką veikiančią medžiagą įvardijo 72,0 % respondentų. Kai kurie jų išvardijo konkrečias neteisėtai vartojamas medžiagas: 26,1% įvardijo žolę, marihuaną, hašišą, 24,9% įvardijo kurį nors solventą (klijus, dažus, acetoną ir kt.), 13,8% - heroiną, 10,9% - kokainą, 10,5% - amfetaminus, 10,3% - opiatų, 8,9% - LSD, 7,2% - ekstazi. Kitas psichiką veikiančias medžiagas, kaip haliucinogeninius grybus nurodė 2,3%, kofeiną - 2,1%. 2,9% respondentų nurodė energetinius gėrimus. 41,6% respondentų nurodė psichiką veikiančius vaistus, kai kurie jų išvardijo konkrečius vaistus, pateikdami jų pavadinimus.

Į klausimą ar pakanka informacijos apie neteisėtai vartojamus (uždraustuosius) narkotikus 50% respondentų atsakė, kad pakanka, 32,5% atsakė, kad nepakanka ir 17,5% nežino ar pakanka ar ne. Tai atspindi 1 diagrama.

1. DIAGRAMA

Informacijos, žinių apie neteisėtai vartojamus (uždraustuosius) narkotikus respondentai dažniausiai gauna iš spaudos. Tai nurodė 78,8% respondentų. Didelė dalis tėvų informacijos, žinių gauna iš interneto – 65,8%. Tik 46,9% respondentų informacijos, žinių sėmėsi literatūriniuose šaltiniuose. 36,0 tėvų informacijos ar žinių gauna iš pažįstamų, o 23,0% - iš bendradarbių. 20,6 % tėvų apie neteisėtai vartojamus narkotikus sužino iš vaikų. Tik 19,8% respondentų pažymėjo, kad informacijos, žinių gauna iš mokytojų ir 10,3% - iš mokyklos administracijos. Dar 17,1% respondentų nurodė kitus

šaltinius: dauguma jų nurodė radiją ir televiziją, įvairius filmus, nuogirdas viešuose vietose. Kai kurie nurodė, kad informacijos labai trūksta.

Taigi, tik nedidelė tėvų dalis nežinojo ir negalėjo įvardyti nė vienos psichiką veikiančios medžiagos. Nors 50% tėvų atsakė, kad jiems pakanka informacijos apie neteisėtai vartojamus narkotikus, tačiau jų atsakymai rodo, kad kai kurių respondentų žinios yra netikslios, neretai pateikiami vartojančiųjų narkotikus žargoniniai pavadinimai.

3.3. Respondentų nuomonė apie paplitimą ir priežastis

Respondentai psichiką veikiančių medžiagų paplitimą tarp mokinių vertina įvairiai. Tik penki respondentai atsakė, kad jie nežino koks procentas penkiolikamečių rūko tabaką (cigaretes) ir vartoja alkoholinius gėrimus (1% respondentų). Kiek penkiolikamečių bando narkotikus nežinojo 3,1% respondentų.

Respondentų nuomonė koks procentas penkiolikamečių rūko tabaką (cigaretes) svyruoja nuo 2 iki 99 procentų. Tik 5,7% respondentų nurodė rūkančiųjų iki 10%, tuo tarpu 50,3 % respondentų nuomone rūkančių paauglių yra 11 – 49 %, o 44% respondentų mano, kad rūkančiųjų penkiolikos metų paauglių yra 50 – 99%. Duomenų vidurkis – rūkantys penkiolikamečiai sudaro 47,5% . Respublikos mastu bandžiusių rūkyti penkiolikamečių (ESPAD 07) yra 71,0%, o rūkusių 40 ir daugiau kartų yra 31,0%.

Penkiolikamečių, vartojančiųjų alkoholinius gėrimus, respondentai nurodė nuo 2 iki 100 procentų. 7,1% mano, kad penkiolikamečių, vartojančių alkoholinius gėrimus yra nedaugiau negu 10 %, 43,2 % respondentų teigia, kad vartojančiųjų alkoholinius gėrimus yra nuo 11 - 49 %, o kad tokių mokinių yra daugiau nei 50% ir net iki 100% mano 49,7 % respondentų. Duomenų vidurkis – vartojantys alkoholinius gėrimus penkiolikamečiai sudaro 44,5%. Penkiolikamečių tyrimai (ESPAD 07) rodo, kad alkoholio vartojimas labai paplitęs. Abstinentų tame amžiuje – visai nevartojančių alkoholio vos 4,5%, tuo tarpu bent kartą per gyvenimą buvo girti daugiau kaip 60 % penkiolikamečių. Kai kurie jų per paskutinius metus buvo girti bent 6 – 10 kartų. Penktadalis tiriamų penkiolikamečių buvo girti per paskutinį mėnesį iki apklausos. Tai jau paaugliams rizikingo, gresiančio priklausomybe, vartojimo rodiklis. Šių duomenų palyginimas rodo, kad tėvai (globėjai) nepakankamai suvokia paauglių alkoholio vartojimo mastus.

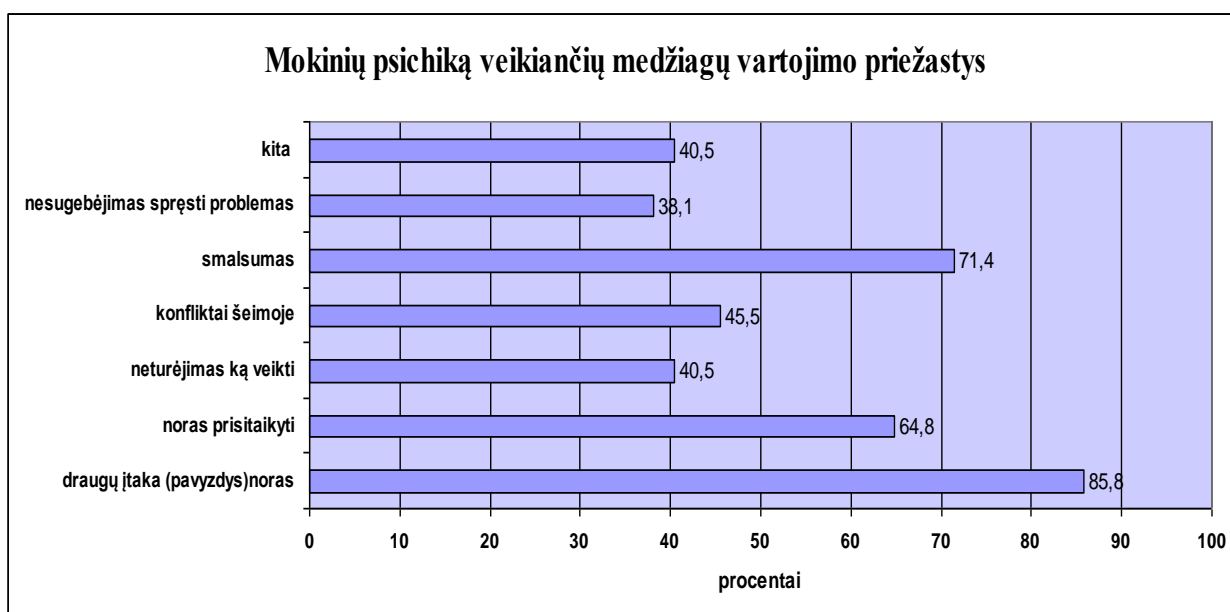
Procentas penkiolikamečių bandžiusių narkotikus, respondentų nuomone, svyruoja nuo 0,1 iki 97 procentų. Iki 10% bandančių narkotikus nurodė 45,8 % respondentų, nuo 11 iki 49% nurodė 47,1 %, o 7,1 % - mano, kad mokinių, bandančių narkotikus yra 50 – 97 %. Taigi

daugumos nuomonė šis rodiklis svyruoja tarp 11 ir 49 %. Duomenų vidurkis – išbandančių narkotikus penkiolikamečių yra 18,9%. Šis rodiklis labai mažai skiriasi nuo respublikos vidurkio (ESPAD 07 yra 20%).

Mokinių psichiką veikiančių medžiagų vartojimo priežastys, respondentų nuomone, yra įvairios. Kaip dažniausią priežastį respondentai nurodė draugų įtaką (pavyzdį) – 85,8 %. Antra pagal respondentų nurodomą dažnumą yra smalsumas.

Mokinių psichiką veikiančių medžiagų vartojimo priežastis atspindi 2 diagrama.

2. DIAGRAMA

Kaip matome 2 diagramoje, dauguma tėvų nurodė draugų įtaką (pavyzdys), nenorėdami pirmiausia prisiimti sau atsakomybę. Tik po to pagal dažnumą yra smalsumas.

Mokinių tyrimai rodo, kad dažniausias motyvas, kodėl vaikai, paaugliai ar jaunuoliai išmėgina psichiką veikiančias medžiagas, yra smalsumas. Net jei mes juos mokėme susidoroti su bereikalingu smalsumu, kai kurie vaikai lieka smalsūs, ypač tabakui, alkoholiui ir kitiems narkotikams. Jie stengiasi rasti informacijos ir dažnai jos gauna iš nepatikimų šaltinių. Negalima malšinti vaikų smalsumą, bet reikia skatinti jų smalsumą kitoms vertybėms. Protestuoti prieš natūralų vaikų smalsumą būtų neprotinga. Reikia padėti vaikams susiorientuoti ir suvokti vertybes, kurių netenkama vartojant psichiką veikiančias medžiagas. Taigi tėvai nurodydami šią priežastį, įsipareigoja dirbti ta kryptimi.

Toliau pagal dažnumą respondentai nurodė norą prisitaikyti prie gyvenimo iššūkių, bendraamžių grupės, konfliktus šeimoje, neturėjimą ką veikti, nesugebėjimą spręsti problemas.

Iš kitų respondentų išvardytų priežasčių paminėtinos: pasiūla, laisvas prieinamumas, noras greičiau užaugti (tapti suaugusiu), pasirodyti prieš bendraamžius, suaugusiųjų pavyzdys, paauglystės problemos, problemos šeimoje, noras pasirodyti „kietu“, neturėjimas draugų, gana dažnai tėvų nurodoma priežastis - depresija, vienišumas, menkas savęs vertinimas, įvairūs filmai, žiniasklaida bei priežasčių derinys.

Iš išvardytų priežasčių didelę dalį sudaro gyvenimo įgūdžių stoka. Tai ir draugų įtaka, smalsumas, neturėjimas ką veikti ar nesugebėjimas spręsti problemas.

Pastaruoju metu populiaru tapo pozityvioji psichologija, kuri skatina analizuoti ne rūkymo, alkoholio ar narkotikų vartojimo priežastis, o aiškintis veiksnius, kodėl mokiniai **nevartoja** psichiką veikiančių medžiagų. Pabandėme ir mes to paklausti respondentų.

Į klausimą „Jūsų nuomonė, kodėl kai kurie mokiniai **nevartoja** psichiką veikiančių medžiagų“ dauguma respondentų nurodė veiksnius pačioje šeimoje. Tai tinkamas, stabilus, geras auklėjimas šeimoje, šilti emociniai santykiai šeimoje, sutaria su tėvais, šeimos pavyzdys, darni šeima, laiminga šeima, tvirtos moralinės nuostatos šeimoje, tėvų pavyzdys, šeimos vertybės, šeimos pozicija ir bendravimas su vaiku, daug bendraujama šeimoje, patenkinti pagrindiniai emociniai vaiko poreikiai šeimoje, yra suprantami, pripažinti šeimoje, sutaria su tėvais, tėvų palaikymas, tėvų priežiūra, jaučiasi saugūs, mylimi, tėvų kontrolė, kritiškas požiūris į svaiginimąsi šeimoje, sveikas požiūris į sveiką gyvenseną, pakankamai kalbama šeimoje apie sveikatą, sveiką psichiką, pakankamai įdiegta motyvacija šeimoje. Kuo mažiau vartoja šeimoje tėvai, tuo mažiau vartoja ir vaikai.

Antra priežasčių grupė - tai pačių mokinių asmenybinės savybės. Dauguma tų savybių įgyjama taip pat šeimoje. Tai tiesiog neįdomu, jų tai netraukia, stiprios asmenybės, stiprus charakteris, turi savo nuostatas, supratimą, savo nuomonę, moka ją apginti, turi pakankamai gerą, teigiamą, aukštą savęs vertinimą, pasitiki savimi, nepasiduodantys kitų nuomonei, moka spręsti problemas, geri santykiai su draugais, suformuotos tvirtos moralinės nuostatos, vidinės moralinės savybės, turi susidėlioję savitus gyvenimo prioritetus, moka atsisakyti, pasakyti „ne“, psichologiškai atsparūs, stipri, tvirta valia, nepasiduodantys kitų įtakai, turi užsibrėžtų tikslų, turintys kilnesnių tikslų – tikėjimas į Dievą, meilė Lietuvai, pagarba tėvams, giminei, stipri vertybių sistema, gerai jaučiasi ir be svaigalų, turi kritišką požiūrį į svaiginimąsi, randa kitų būdų būti lyderiais, šeimoje gautas, suformuotas

pagrindinis supratimas apie psichiką veikiančias medžiagas, gera savivertė, savigarba, stipri motyvacija, tikslai, geri socialiniai gebėjimai, vidinė intuicija, nebijo būti kitoks, suvokia neišvengiamą prisirišimą, priklausomybę, galvoja apie ateitį, atsakomybės jausmas, moka išsipasakoti ir analizuoti, geba racionaliau mąstyti, gali bendrauti su tėvais visais jiems rūpimais klausimais.

Trečia priežasčių grupė – tai informatyvumas, žinios. Nevartoja tie, kurie laiku gavo informacijos iš tėvų, žino apie psichiką veikiančių medžiagų vartojimo žalą, yra matę pasekmes, suvokia poveikio pasekmes, yra apsiskaitę ir išprusę, tėvų, mokytojų aiškinimas, pažintinis patyrimas, teisingai supranta kylančias pasekmes, bijo prie to priprasti, žino, kad tai yra draudžiama, žino, kad tai yra blogai, kad tai labai žalinga sveikatai, psichikai,

Dar vieną priežasčių grupę galima būtų įvardyti – tai užimtumą: menas, sportas, turi kitų, įdomių užsiėmimų, randantis kuo užsiimti, turi mėgstamos veiklos, lankantys patinkančius būrelius, turi patinkamą veiklą, užimti laisvalaikiai, daug mokosi.

Kai kurie respondentai priežastis, kodėl kai kurie mokiniai nevalo psichiką veikiančių medžiagų nurodo baimę - bijo tėvų, bijo jų reakcijos, bausmių, bijo apsinuodyti, bijo priklausomybių, sunkių pasekmių, net mirties, Dar kiti nurodo, kad neturi už ką įsigyti, neturi sąlygų, galimybių tai daryti, iš kur gauti, yra labai kontroliuojami, o keli respondentai nurodė, kad netiki, kad yra tokių, kurie nors kada nebūtų pabandę alkoholio, tabako ar narkotikų.

Taigi, respondentai nurodė daug ir įvairių priežasčių, bet jos beveik visos priklauso šeimai, šeimos mikroklimatui, tinkamam auklėjimui, gyvenimo įgūdžių šeimoje ugdymui.

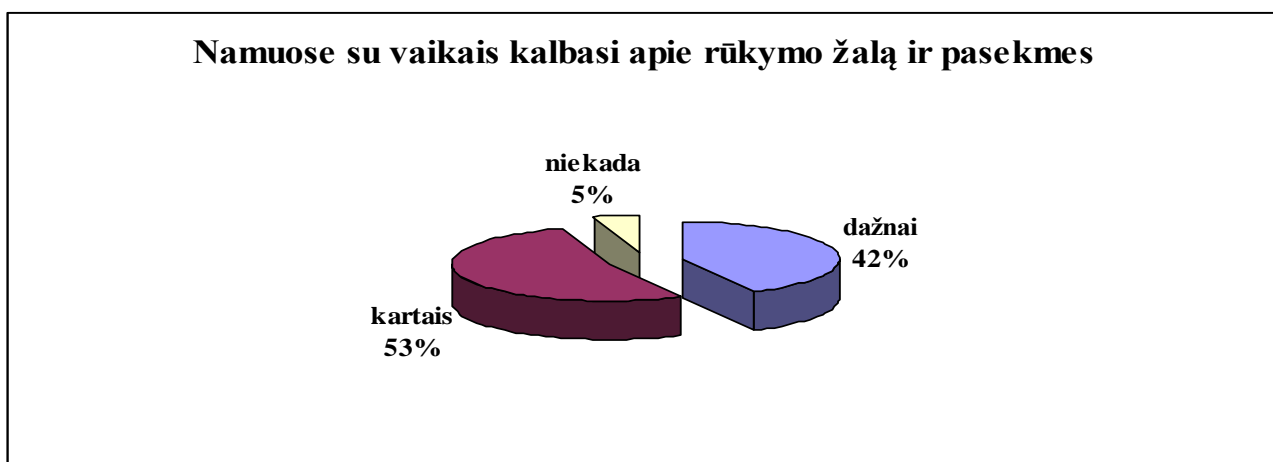
3.4. Kaip dažnai kalbama su vaikais apie žalą ir pasekmes?

Socializacijos procesas visuomet prasideda šeimoje ir plečiasi, pasinaudojant bendraamžių, kitų suaugusiųjų asmenų gyvenimo ir elgesio taisyklėmis. Smurtas, patyčios, narkotikai, stresai yra šiuolaikinio gyvenimo palydovai. Kaip įveikti šiuos išbandymus didele dalimi priklausys nuo tėvų, kaip jie sugebės parengti vaiką, suformuoti jo nuostatas, išugdyti įgūdžius, psichologinį atsparumą toms gyvenimo negandoms. Tyrimai rodo, kad vaikai, kurie sužino apie narkotikų vartojimo pavojus iš tėvų, yra mažiau linkę juos vartoti negu vaikai, kurie iš savo tėvų nesužino nieko ar jų veiksmai rodo netinkamą pavyzdį.

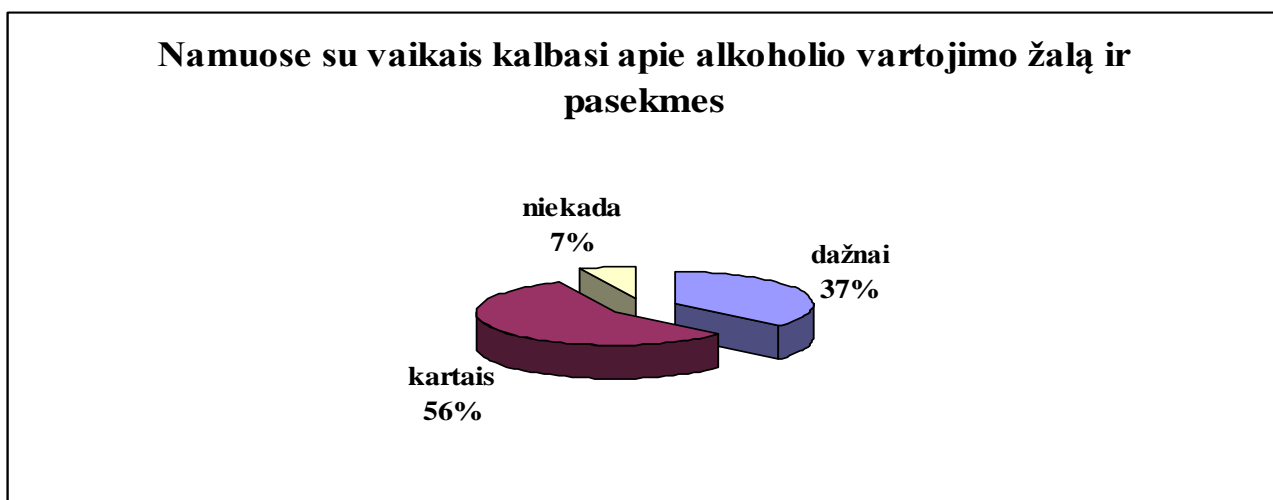
Nuostatos, požiūris į psichiką veikiančias medžiagas pradeda formotis nuo pat ankstyvos vaikystės. Dažnai tėvai pradeda kalbėti apie psichiką veikiančias medžiagas, jų vartojimą, kai vaikas pats turi daug informacijos iš gatvės, bendraamžių. Anketinis

moksleivių tyrimas rodo, kad vaikai gan anksti paragauja alkoholinių gėrimų, pabando rūkyti. Pirmą pažintis su psichiką veikiančiomis medžiagomis neretai esti dar ikimokykliniame ar pradiniame mokykliniame amžiuje. Kaip pastebi P. Goodyeris (1999), daugeliui tėvų nesiverčia liežuvis su savo penkiamečiu pakalbėti apie psichiką veikiančias medžiagas, daugelis tėvų negali nė įsivaizduoti, kad jų vaikai galėtų vartoti kokius nors „kvaišalus“. Apie tai reikia kalbėti su vaiku anksčiau, nei jis spės pabandyti narkotikų. Labai svarbu anksti išugdyti gyvenimo įgūdžius, formuoti tinkamas nuostatas, kurios ugdo atsparumą žalingiems įpročiams ir padeda susidoroti su įvairiais gyvenimo iššūkiais. Kaip dažnai su vaikais namuose kalbasi mūsų respondentai rodo žemiau pateiktos diagramos.

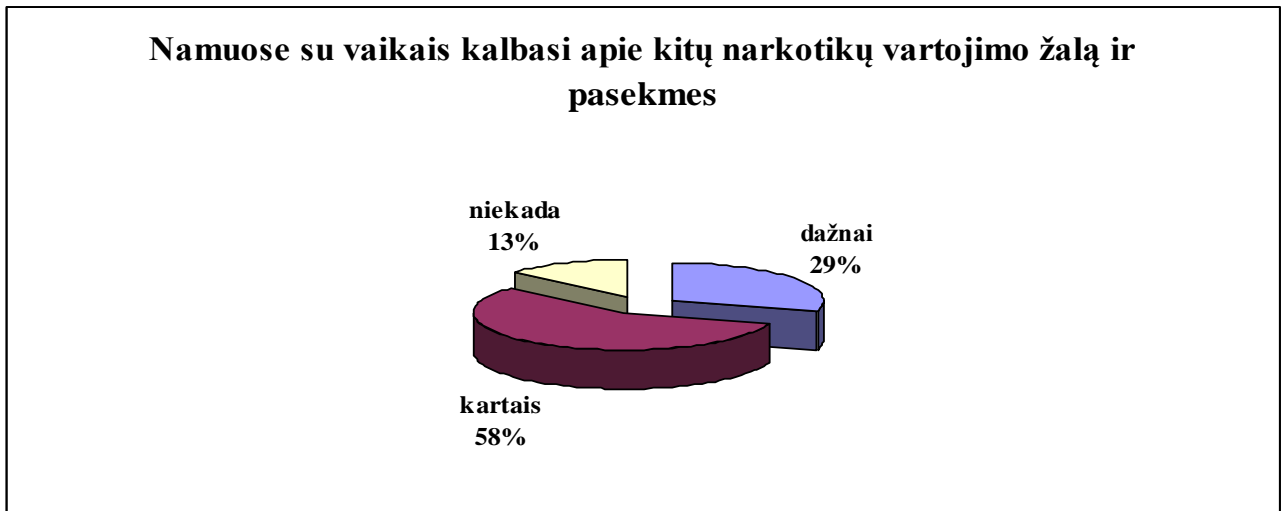
3. DIAGRAMA

4. DIAGRAMA.

5. DIAGRAMA

Kaip matome diagramose, mūsų respondentai visais pateiktais klausimais dažniau kalbasi su vaikais tik kartais, ngui dažnai. Svarbu prisiminti, kad kalbėti apie tokius dalykus, kaip rūkymas, alkoholio ar kitų narkotikų vartojimas nėra penkių minučių pokalbis. Prie to pokalbio tenka dažnai sugrįžti. Vaikams augant tos informacijos jiems reikia vis daugiau ir daugiau. Kuo anksčiau su vaiku bus kalbama tomis temomis, tuo lengviau bus vėliau pereiti prie sunkesnių klausimų. Kritinis amžius psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijoje yra 11-14 metų.

Nors ir nedidelė dalis, bet buvo tokių respondentų, kurie šeimoje apie rūkymo, alkoholio ir ypač kitų narkotikų vartojimo žalą bei pasekmes visai nekalba. Suprantama, jeigu priklausomybės prevencija apsiribotų tik informacija apie narkotikus, rizikuojama sužadinti vaikų smalsumą ir norą išbandyti. Žymiai svarbiau yra ugdyti socialinius įgūdžius, formuoti tinkamas nuostatas. Tėvai turėtų diegti vaikams tikėjimą, kad dauguma jaunų žmonių nenaudoja narkotikų, didinti suvokimą, kad narkotikų vartojimas sukelia įvairias neigiamas pasekmes, kad gyvenimas be narkotikų duoda įvairių teigiamų vertybinių pasekmių, ugdyti gyvenimo įgūdžius, kurie skatina pozityvų sprendimų pasirinkimą, taip pat atsparumą narkotikų vartojimui, galimybę atsispirti bendraamžių spaudimui, sustiprinti pozityvų laiko panaudojimą, kaip elgesio alternatyvą narkotikų vartojimui, stiprinti pozityvius charakterio bruožus ir tokius gyvenimo įgūdžius, kaip empatija (kito atjauta), stresų valdymas, impulsyvaus elgesio kontrolė, bendravimas ir atkaklumas bei užsispyrimas

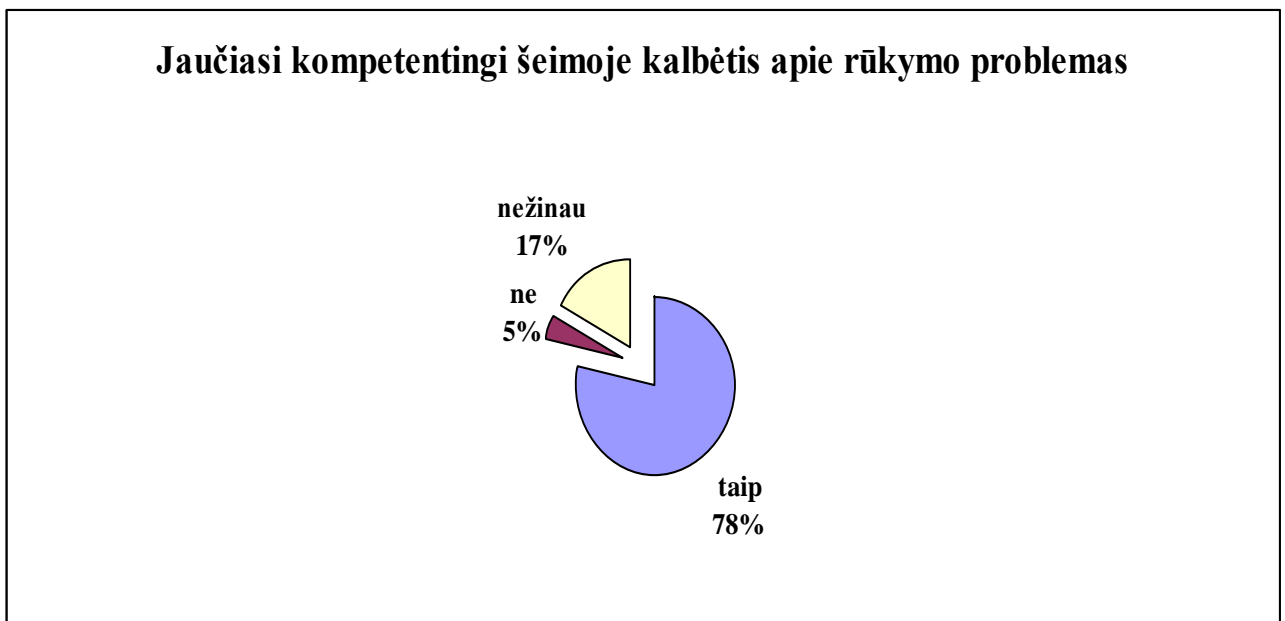
3.5. Tėvų (globėjų) kompetencija kalbėtis

Vaikų, paauglių ar jaunimo narkotikų vartojimo prevencija šeimoje – tai šeimos mikroklimatas nuo pat vaiko užgimimo, vaiko saugumas šeimoje, meilė vaikui, jo pripažinimas, reikiamų nuostatų formavimas ir gyvenimo įgūdžių ugdymas, kurie sukurtų poreikį sveikai gyventi, padėtų sąmoningai rinktis, atsakyti už savo veiksmus ir suprasti savo poelgių padarinius. Tačiau tėvams reikia ir specialių žinių ir apsiskaitymo, kad įgytų kompetencijos su vaiku kalbėtis tame amžiuje gana intymiomis temomis, kaip psichiką veikiančių medžiagų vartojimas, vartojimo žala ar pasekmės.

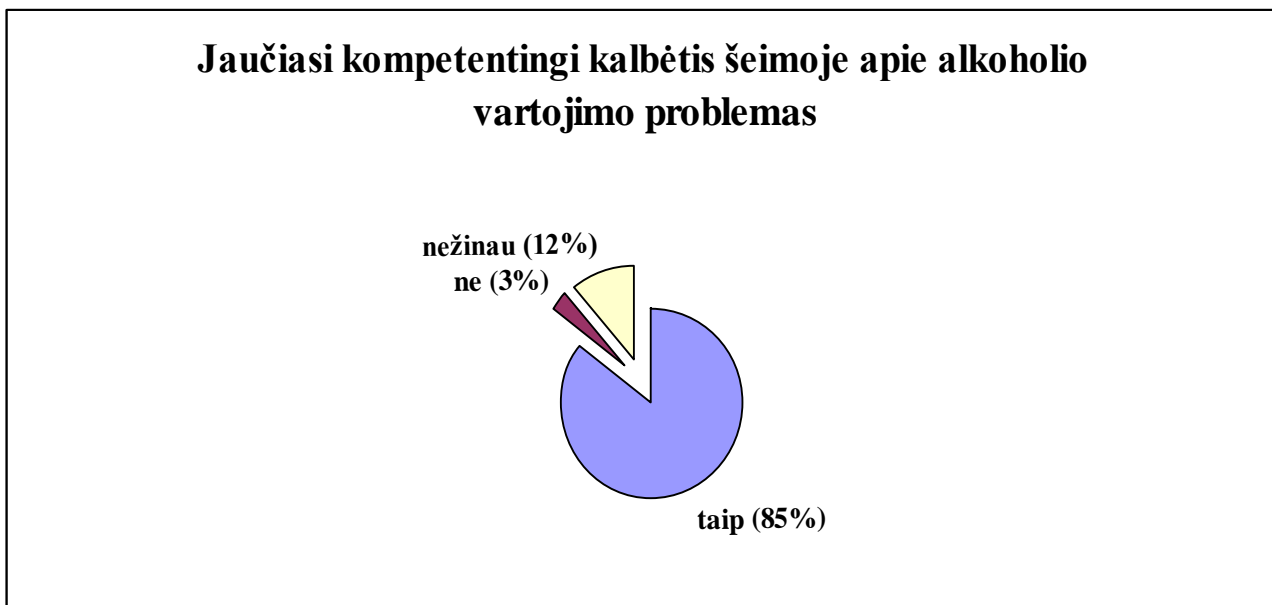
Tėvai dažnai turi kalbėtis su vaikais apie jo teises ir pareigas, apie tai kas vaikams galima, o kas ne, kas gražu, o kas negražu. Tačiau dažnai tėvas ar motina vengia kalbėtis su vaikais tomis, jiems intymiomis temomis. Neretai šių žinių vaikai turi daugiau, negu jų tėvai, nors tos žinios kartais yra klaidingos arba liečia tik vieną narkotinių medžiagų poveikio pusę. Apie pavojus ir pasekmes vaikai dažniausiai ir nesidomi. Todėl tokiems pokalbiams tėvai turi ruoštis: pasiskaityti literatūros, straipsnius spaudoje, gal būt padiskutuoti su kolegomis ar net profesionalais. Išklaudyti savo vaiko nuomonę apie narkotikus ir jų vartojimo pasekmes. Tėvai turi siekti tokio emocinio ryšio, kad vaikas spręsdamas klausimą vartoti ar ne alkoholį, tabaką ar kitus narkotikus, pirmiausia pagalvotų “O ką pasakys mano tėvai?”

Ar tėvai jaučiasi kompetentingi kalbėtis apie psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemas šeimoje atspindi žemiau pateiktos diagramos.

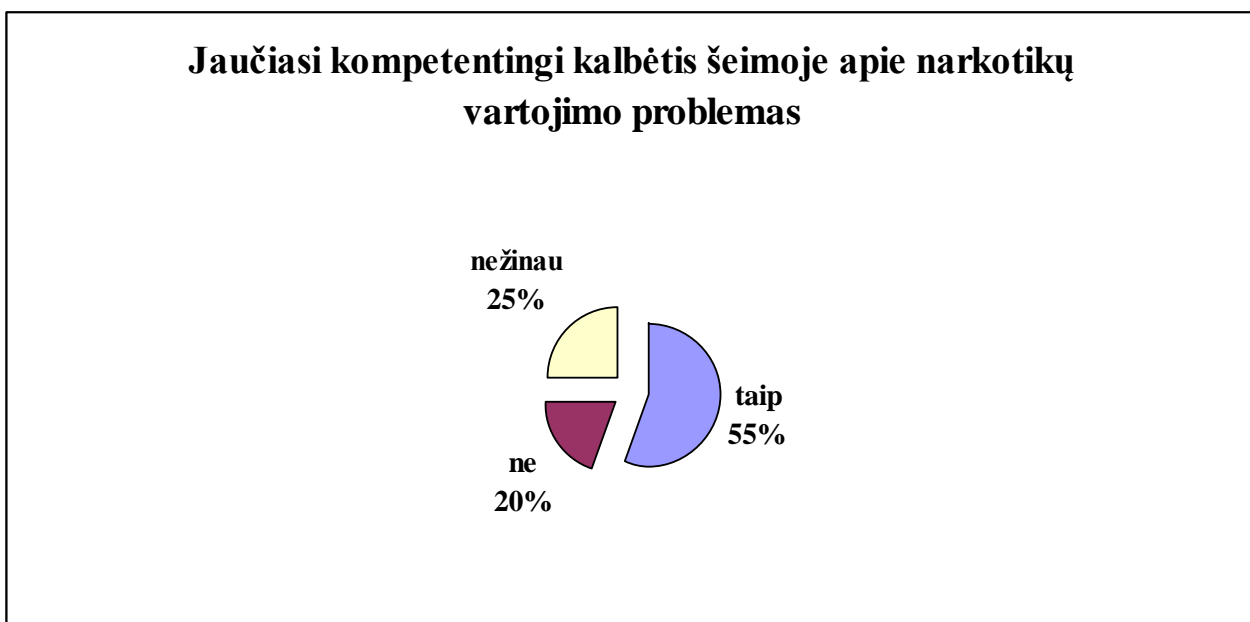
6. DIAGRAMA.

7. DIAGRAMA.

8. DIAGRAMA.

Kaip rodo 6, 7 ir 8 diagramos, dauguma tėvų mano, kad jie yra visiškai pajėgūs kalbėtis šeimoje su vaikais apie rūkymo ir alkoholio vartojimo žalą ir pasekmes. Tačiau kalbėti apie narkotikų vartojimo žalą ir pasekmes kompetentingais save įvertino vos daugiau nei pusė respondentų. Penktadalis tėvų yra įsitikinę, kad jie neturi kompetencijos kalbėti su vaikais apie narkotikų žalą ar pasekmes, o ketvirtadalis tėvų nežino ar jie pajėgūs apie tai kalbėtis šeimoje.

3.6. Tėvų elgesys sužinojus, kad vaikas rūko, vartoja alkoholį ar bando kitus narkotikus?

Tėvų reakcija, sužinojus, kad jų vaikas rūko, vartoja alkoholį ar bando kitas narkotines medžiagas būna labai įvairi: vieni jų išsigąsta, susijaudina, kiti slepia šį faktą nuo kitų šeimos narių. Dar kiti, kaip neretai suaugusieji, problemas, nesusipratimus linkę spręsti griebdamiesi emocinės, psichinės ar fizinės prievartos. Taip dar labiau sustiprindami paaugliams būdingą pasipriešinimo reakciją.

Mūsų tyrime dalyvavę tėvai (globėjai), jei jų vaikas pradėtų rūkyti dažniausiai nurodo, kad bandytų su juo pakalbėti, aiškintųsi kodėl ir kas paskatino tai daryti, pasikalbėtų apie fizinę ir finansinę rūkymo žalą, pasekmes, aiškintų elgesio taisykles, bandytų problemą spręsti šeimoje ir kartu ieškoti sprendimo būdų, aptartų žalą autoritetui, sveikatai, aplinkiniams, griežtintų kontrolę, daugiau tikrintų vaiko laisvalaikį, stengtųsi perkalbėti. Kai kurie tėvai darytų viską, kad vaikas liautųsi rūkyti. Kai kurie tėvai nurodo, jei pokalbis nepadeda, mažiau duotų pinigų, mažintų malonumus. Kiti spręstų klausimą lojaliai - mėgintų pakalbėti ir patarti, kad vaikas gali rinktis, bet tėvams patiktų, kad nerūkytų. Šeimoje kur niekas nerūko, tai netaps įpročiu, mano kai kurie.

Nemaža tėvų grupė nurodė, kad bartų ir baustų, neduotų pinigų. Kiti atvirškščiai nurodo, kad nepultų pirmiausia bartis, bausti, bet aiškintųsi, kalbėtų, diskutuotų. Buvo ir tokių tėvų, kurie pasisodinę lieptų rūkyti iki šleikštulio, kad daugiau nesinorėtų, nors patys nurodė nerūkantys (tai nurodė vyrai). Anketinės mokinių apklausos rodo, kad tas pirmasis dūmas vaikystėje patenkina smalsumą ir atima norą bandyti vėliau. Panašiai būna ir su narkotikais, tačiau pirmasis lengvabūdiškas žingsnis gali tapti ir tolesnio eksperimentavimo ir priklausomybės atsiradimo pradžia.

Moterys respondentės parodė didelį jautrumą ir nurodė, jų žodžiais tariant, kad tai būtų didžiulis šokas, verktų, pergyventų, kreiptųsi pagalbos į psichologus, kontroliuotų, aiškintų, analizuotų situaciją, stebėtų draugus, aplinką, laisvalaikį. Apie 10% į šį klausimą neatsakė arba nurodė, kad nežino kaip elgtųsi ir ką darytų.

Į klausimą kaip elgtųsi, jei sužinotų, kad vaikas vartoja alkoholinius gėrimus, dauguma respondentų atsakė panašiai kaip ir į klausimą jei sužinotų jog rūko. Tačiau kai kurie nurodė, kad stipriai sunerimtų bei elgtųsi rimčiau ir griežčiau, už pakartotinus - taikytų nuobaudas. Daugiau respondentų nurodė, kad daug kalbėtų apie pasekmes, ieškotų kvalifikuotos pagalbos pas specialistus (medikus, psichologus), ieškotų alternatyvos, įdomių užsiėmimų, nukreiptų į sportą, kad grįžus norėtųsi tik gulti į lovą. Buvo ir toks atsakymas:

„vaiko nuo alkoholio vartojimo neapsaugosi. Reikia aiškinti apie saikingą vartojimą. Tai maisto produktas“.

Dar rimtesni ir griežtesni atsakymai į klausimą kaip elgtųsi, jei sužinotų, kad vaikas bando kitus narkotikus. Jau tada kalbėtųsi su vaiku nuolatos, šeimos rate, ieškotų informacijos. Beveik kas antras respondentas nurodė, kad ieškotų profesionalios konsultacijos ir pagalbos, kreiptųsi į medikus, psichiatrus, psichologus, socialinius darbuotojus, ieškotų pažįstamų specialistų, vyktų su vaiku į priklausomybių centrą, iš karto eitų į centrą, kur specialistai dirba su tokiais vaikais. Kiti kvieštų į pagalbą visą šeimą, gimines, autoritetus. Kai kurie tėvai pažymėjo, kad siaubingai jaustųsi, reaguotų audringai, jų žodžiais „būtų šokas“, „verktų“. Dar kiti pyktų, bartų, baustų, namuose būtų griežčiausia kontrolė, uždarytų namuose, draustų susitikinėti su draugais. Kiti ramiai spręstų, be isterijos, nors būtų „šokas“, galvotų kas negerai šeimoje, santykiuose, ieškotų klaidų savo elgesyje. Buvo minčių nuvesti į įstaigas kur gydomi narkomanai, parodyti filmą apie narkomanus. Ketvirtadalis tėvų pirmiausiai nurodė „nežinau“, o pamastę, nurodė, kad kreiptųsi pagalbos.

Taigi, dauguma tėvų suvokia problemos rimtumą ir nepasitikėdami savo kompetencija, kreiptųsi konsultacijos, pagalbos į įvairiausių specialistus, specialias įstaigas.

7. Kur kreiptųsi pagalbos?

Kitas panašus, bet jau tiesioginis klausimas respondentams buvo, kur jie kreiptųsi pagalbos nurodant konkrečiai.

5. Lentelė. Kur kreipčiasi pagalbos?

Procentai	Institucija
25,9	pasikalbėtų su mokyklos socialine pedagoge
31,5	pasikalbėtų su mokyklos psichologe
36,2	pasikalbėtų su klasės auklėtoja
3,5	praneštų policijai
1,0	praneštų vaiko teisių apsaugos tarnybai
8,0	iškvieštų greitąją medicinos pagalbą
37,5	ieškotų pagalbos valstybinėse medicinos įstaigose
44,0	ieškotų pagalbos privačiose medicinos įstaigose
59,3	praneštų kitiems šeimos nariams ir kartu pasiūlytų pagalbą
86,6	bandytų pasikalbėti su vaiku ir pasiūlytų pagalbą

10,9	imtūsi griežtų priemonių (nubaustų vaiką fiziškai, taikytų namų areštą)
5,1	kita

Tenka pažymėti, kad nė vienas respondentas neatsakė, kad nieko nedarytų. Didelė dalis išvardijo daugelį veiksmų. Dauguma respondentų pirmiausia bandytų pasikalbėti su vaiku ir pasiūlytų jam pagalbą. Daugiau nei pusė respondentų neslėptų, o praneštų kitiems šeimos nariams ir kartu pasiūlytų pagalbą, mėgintų kartu spręsti problemą. Daugiau respondentų ieškotų pagalbos privačiose medicinos įstaigose negu valstybinėse. Kita didelė dalis tėvų (globėjų) ieškotų paramos mokykloje – kreiptųsi į klasės auklėtoją, mokyklos psichologę ar socialinę pedagogę. Dešimtadalis respondentų imtųsi griežtų priemonių (nubaustų vaiką fiziškai, taikytų namų areštą). Tik pavieniai respondentai apie uždraustųjų narkotinių medžiagų vartojimą, jų buvimą tarp mokinių informuotų policiją, vaikų teisių apsaugos tarnybą. Kai kurie jų net pažymėjo, kad jau policijai tikrai nepraneštų. Tai rodo mūsų visuomenės menką pilietinį aktyvumą, nenorą bendrauti su mūsų saugos institucijomis.

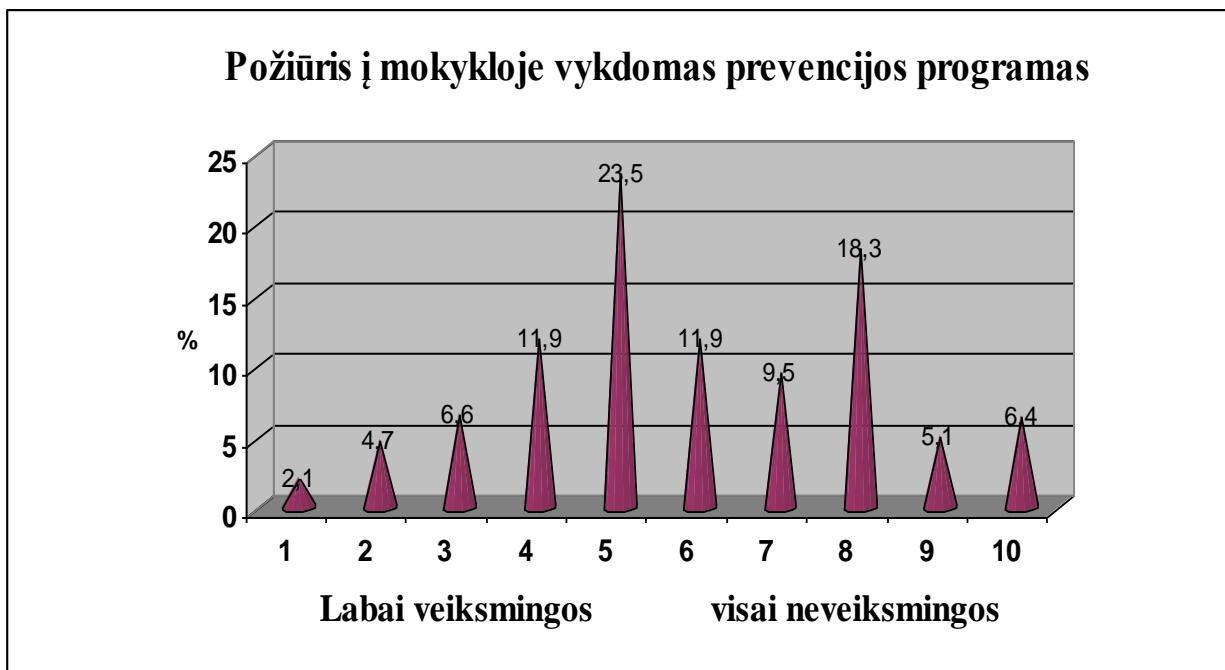
Eilutėje „kita“ respondentai nurodė nepriklausomą, privatų psichologą, kad jie susisiektų su tėvais, kurie turėjo tokią problemą, ieškotų pagalbos narkomanų bendruomenėje, kreiptųsi visur, kur tik įmanoma gauti paramos. Kai kurie respondentai nurodė, kad nesikreiptų niekur, patys mėgintų kalbėtis su vaiku ir spręsti problemą. Ne mažai respondentų pažymėjo, kad neįsivaizduoja, kur reiktų kreiptis, tačiau atsakymo, kad nieko nedaryčiau nenurodė nė vienas respondentas.

3.8. Dalyvavimas prevencijos veikloje

Respondentai buvo paprašyti įvertinti mokykloje vykdomų prevencijos programų veiksmingumą dešimtbalia sistema nuo 1, kai mokykloje vykdomos programos yra labai veiksmingos, iki 10, kai jos yra visai neveiksmingos.

Gautus duomenis atspindi 9 diagrama.

9. DIAGRAMA.

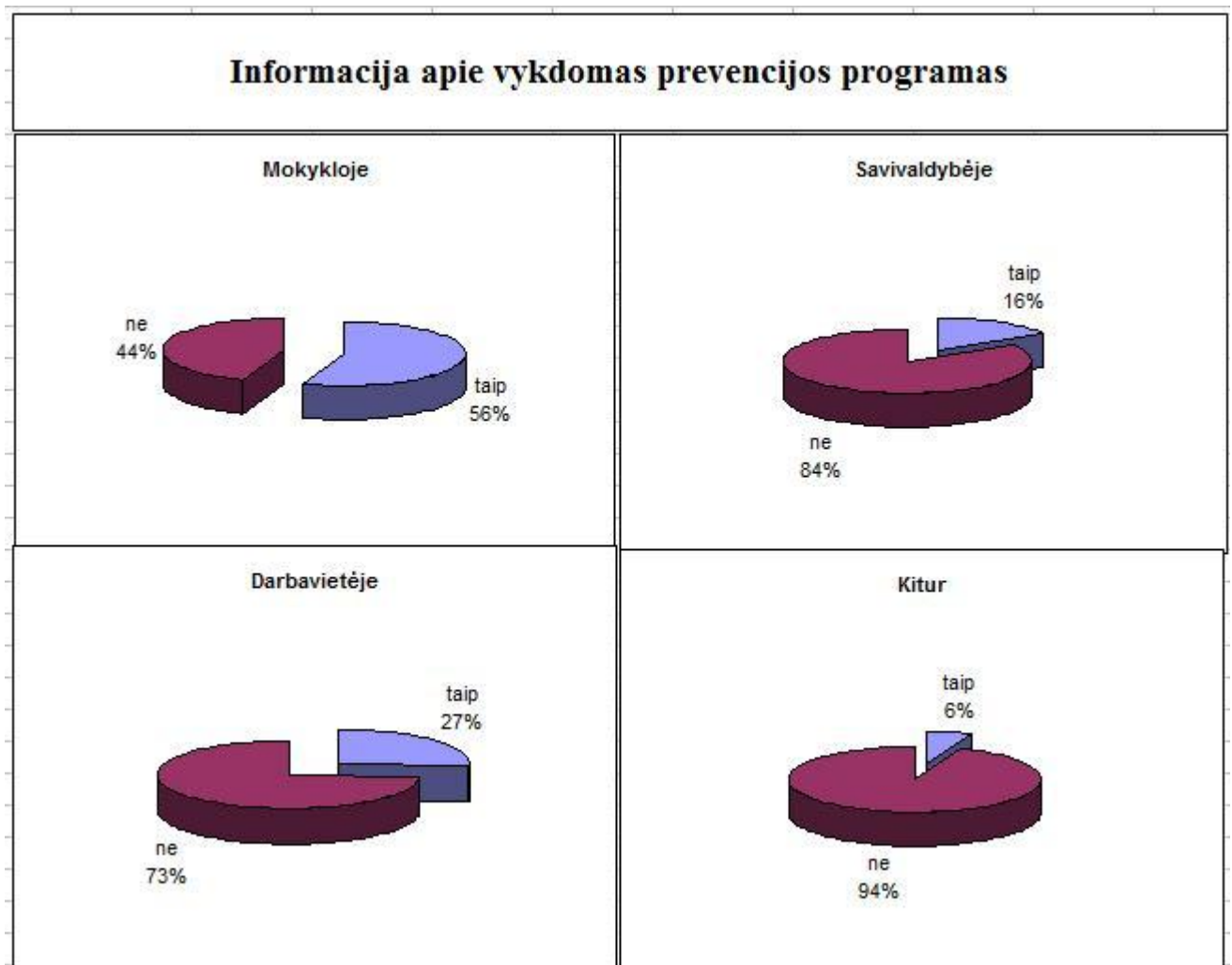

Kaip matome, daugiau respondentų mokykloje vykdomas programas linkę vertinti kaip visai neveiksmingas, nei kaip labai veiksmingas. Didelė dalis respondentų pasirinko vidurkį.

Gyvenime dažnai vertinama neigiamai tai ko gerai nežinai, nesusipažinęs su ta veikla ir sprendi pagal kitų nuomonę. Todėl mums labai svarbu buvo žinoti ar tėvai turi informacijos apie šalyje, ypač mokykloje vykdomas prevencijos programas ir kiek respondentų patys dalyvauja nors kokiose šalyje vykdomosiose programose.

Žemiau pateiktoje 10 diagramoje pateikti duomenys, kokią informaciją respondentai turi apie vykdomas prevencijos programas.

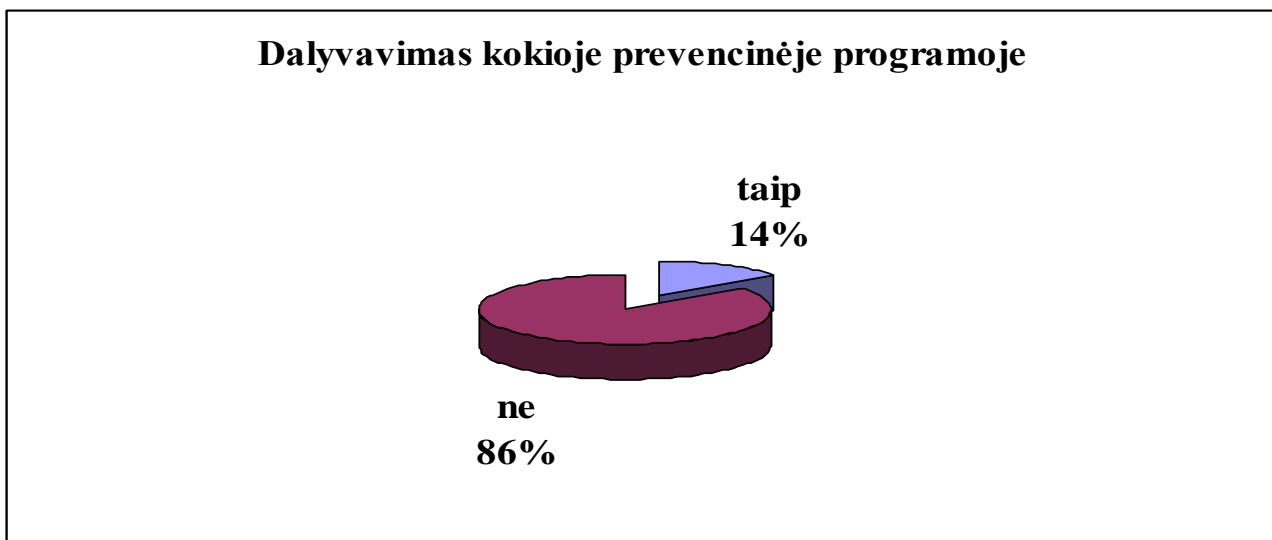
10. DIAGRAMA

Tyrime dalyvavę tėvai (globėjai) daugiausia informacijos turėjo apie mokykloje vykdomas programas. 5,3% respondentų buvo mokytojai – tėvai, kurie suprantama turi informacijos apie darbavietėje vykdomas programas. Eilutėje „kitur“ buvo nurodytos nevyriausybinės organizacijos, AIDS centras, Narkotikų kontrolės departamentas, Pedagogikos-psichologijos tarnyba, internetas.

11 diagrama atspindi respondentų dalyvavimą bet kokioje prevencijos programoje.

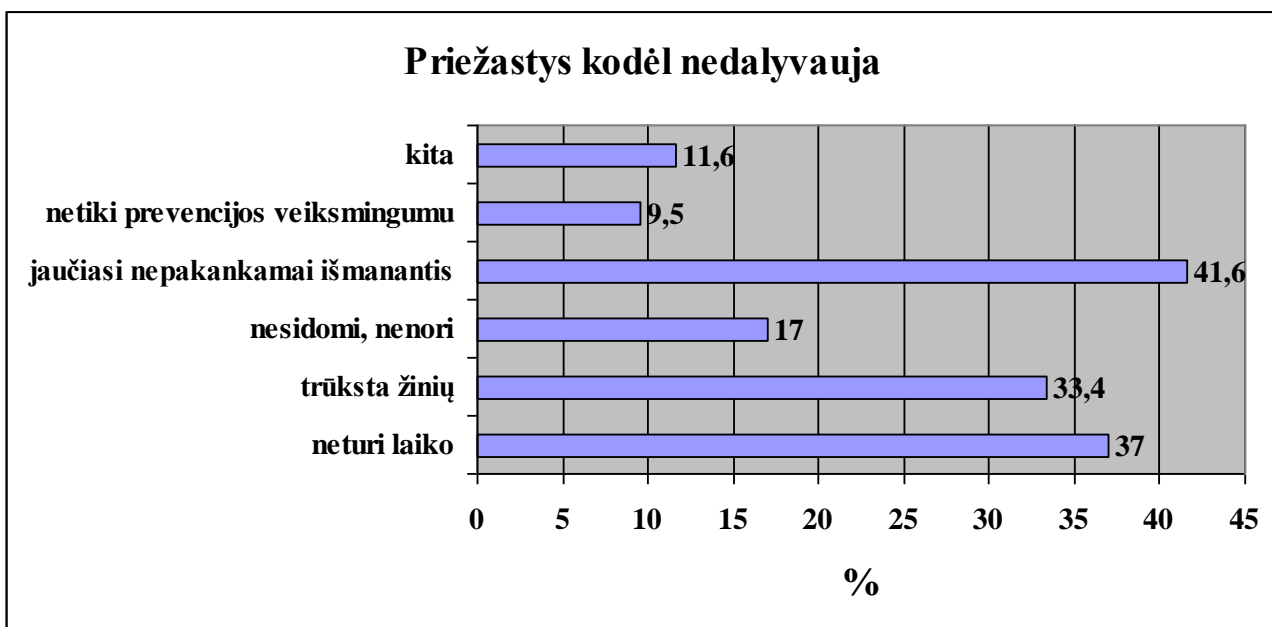
11. DIAGRAMA

Kaip matome, labai mažai respondentų nurodė, kad dalyvauja kokioje nors prevencijos programoje. Nurodydami kokioje prevencijos programoje dalyvauja, respondentai nurodė smurto, patyčių, always, ikimokyklinėje įstaigoje, suicidų ir vos keli - narkotikų. Kai kurie nurodė konkrečias programas, tokias, kaip „Gyvai“, „Mentor“, „Patyčioms ir smurtui Ne“, „Mokykla be narkotikų“, „Noriu būti sveikas“. Tabakas, alkoholis nebuvo minimas nė vieno respondento.

Didelė dalis respondentų nurodė, kad prevencijos programose nedalyvauja. Jų nurodytos priežastys atspindi 12 diagrama.

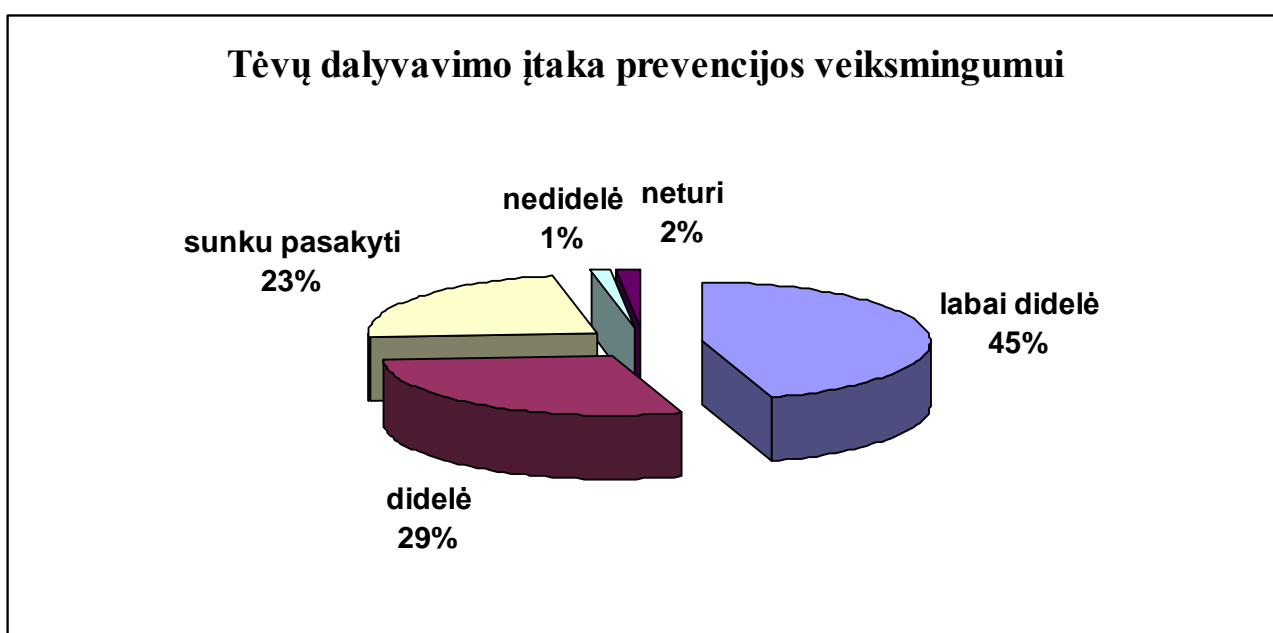
12. DIAGRAMA.

Kaip matome, daugelis respondentų nurodė, kad jaučiasi nepakankamai išmanantys, trūksta jiems žinių. Didelė dalis tėvų nurodė, kad trūksta jiems laiko dalyvauti prevencijos programose. Nemažai buvo tokių, kurie paprasčiausiai nesidomi, nenori, netiki prevencijos veiksmingumu. Tačiau sudomino tėvų atsakymai įrašyti eilutėje „kita“. Dauguma šioje eilutėje įrašė, kad nežino kur ir kaip vyksta tokios programos, kai bus vykdomos, tada ir dalyvaus, nežino kaip įsitraukti, niekas aplink nevyksta, nieko apie tai negirdėjo, niekas nekviečia, trūksta informacijos, nežino kaip galėtų dalyvauti. Buvo ir tokių atsakymų, jog nereikalinga dalyvauti (nes vaikas nevartoja), nesusidūrė su problema rimtai, nepalietė asmeniškai, nežino kokioje galėtų dalyvauti ir prašo pasiūlyti, nežino kur vyksta. Taigi tėvai nerodo patys iniciatyvos dalyvauti, o trūkstant informacijos, iniciatyvos iš prevencijos programų organizatorių, vykdytojų prarandame dalį žmonių, kurie gal būt būtų aktyvūs programų dalyviai. Praktika rodo, kol problema nepaliekia žmogų asmeniškai, jis į pirminę prevenciją, kad užkirstų kelią žalingiems įpročiams, žiūri skeptiškai, teisingam laikui stoka, žinių stoka ir kt. Tuo tarpu tėvai sutinka su teiginiu, kad tėvų dalyvavimas daro teigiamą įtaką prevencijos veiksmingumui.

Kaip tėvai (globėjai) vertina tėvų dalyvavimą prevencijos veikloje atspindi 13. diagrama.

13. DIAGRAMA.

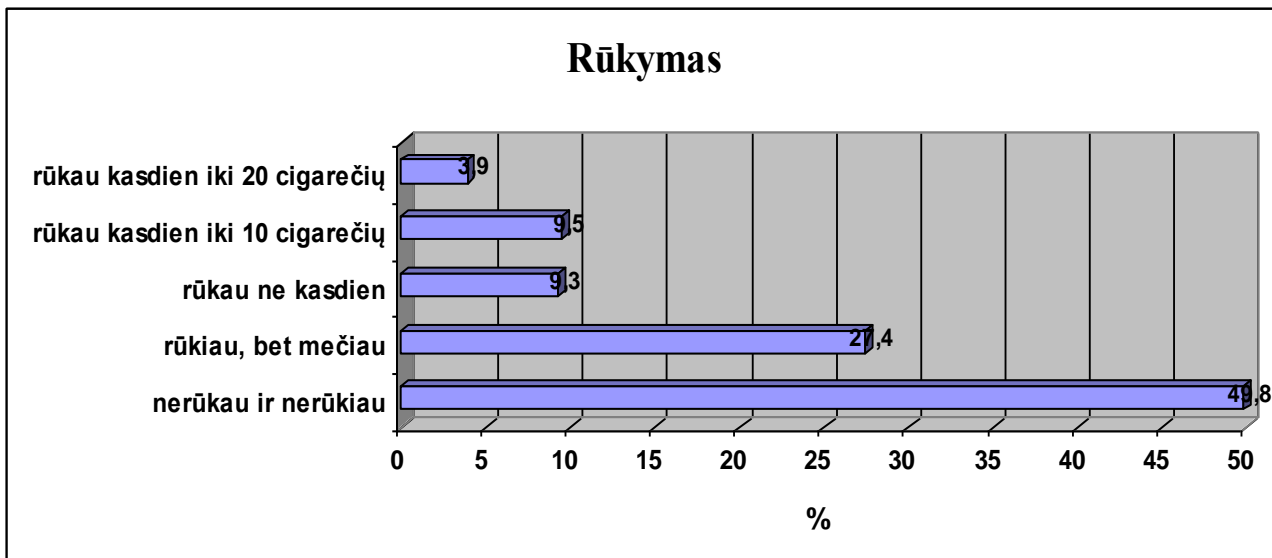
Kaip matome, dauguma respondentų mano, kad tėvų dalyvavimas turi labai didelę ar didelę įtaką prevencijos veiksmingumui. Tik pavieniai tėvai įsitikinę, kad jų dalyvavimas prevencijos veikloje turi nedidelę ar jokios įtakos neturi.

3.9. Respondentų įpročiai

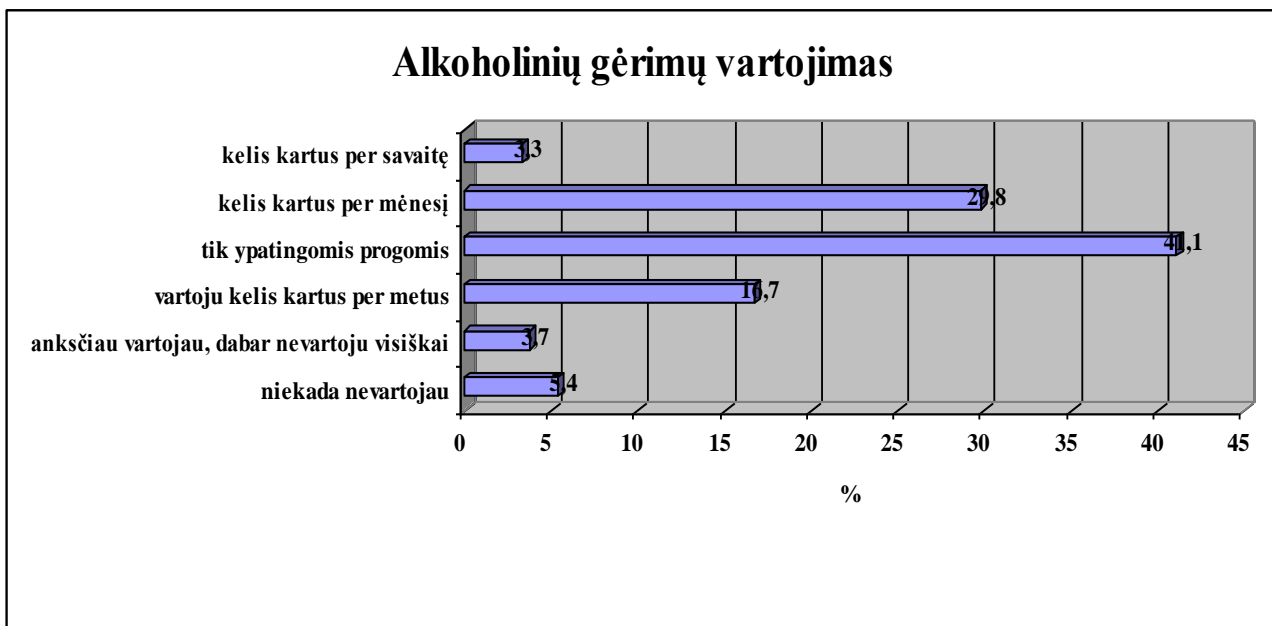
Šeima yra pirmoji ir natūrali visuomenės institucija, atsakinga už vaikų globą, socialinių įgūdžių, vertybių formavimą, kultūros ir tradicijų perdavimą, emocinį šeimos narių palaikymą. Šeima yra ta ląstelė, kurioje vaikas gauna pirmas žinias, formuojamos nuostatos ir ugdomi pirmieji gyvenimo įgūdžiai. Išauginti laisvą nuo narkotikų asmenybę nėra paprasta. Ugdant asmenybę ypač puoselėtinos tokios vaiko vertybinės nuostatos, kaip savigarba, pasitikėjimas savimi bei pagarba kitiems, atsakomybė už savo veiksmus ir poelgius, savitvarda, neabejingumas viskam, kas vyksta šalia, rūpinimasis kitais, teisingumas ir sąžiningumas, tvirtas charakteris, sveikos gyvensenos poreikis ir prioritetas ir daug kitų. Tų nuostatų ir savybių turi turėti tėvai, kad galėtų jas perimti vaikai. Tėvai savo elgesiu rodo pavyzdį vaikams. Nuo to laiko, kai vaikai pradėjo vaikščioti, jie stengiasi imituoti tėvų elgesį – nori rengtis kaip tėvai, žaidžiant vaidinti juos. Kai vaikas tampa paaugliu, jų troškimas būti suaugusiu padidėja. Jie pajunta realų nepriklausomybės skonį: jie renkasi kaip rengtis, renkasi draugus, kaip praleisti laisvalaikį. Priimdamas tuos sprendimus paauglys prisimena, atgamina savo atmintyje tėvų pokalbius. Dar labiau jis prisimena jų elgesį. Visi mūsų veiksmai kalba garsiau nei žodžiai. Kokią tėvų gyvenime vietą turėjo tabakas, alkoholis ar kiti narkotikai, dabar paaugliai stengiasi juos pamėgdžioti. Todėl tėvai privalėtų pastebėti savo pačių klaidas ir elgtis taip, kaip norėtų, kad jų vaikai elgtųsi, rodytų tokius savo bruožus, kokių norėtų, kad jų vaikas turėtų: dorumą, sąžiningumą, gailestį, užuojautą, kilnumą, dosnumą, atvirumą ir tt. Jei šeimoje yra piktnaudžiaujama alkoholiu ar kitais narkotikais, vaikai yra neišvengiamai skatinami elgtis taip pat. Todėl pasidomėjome kokioje aplinkoje gyvena mūsų respondentai ir jų vaikai.

Diagramos 14,15 ir 16 rodo pačių respondentų asmeninę patirtį.

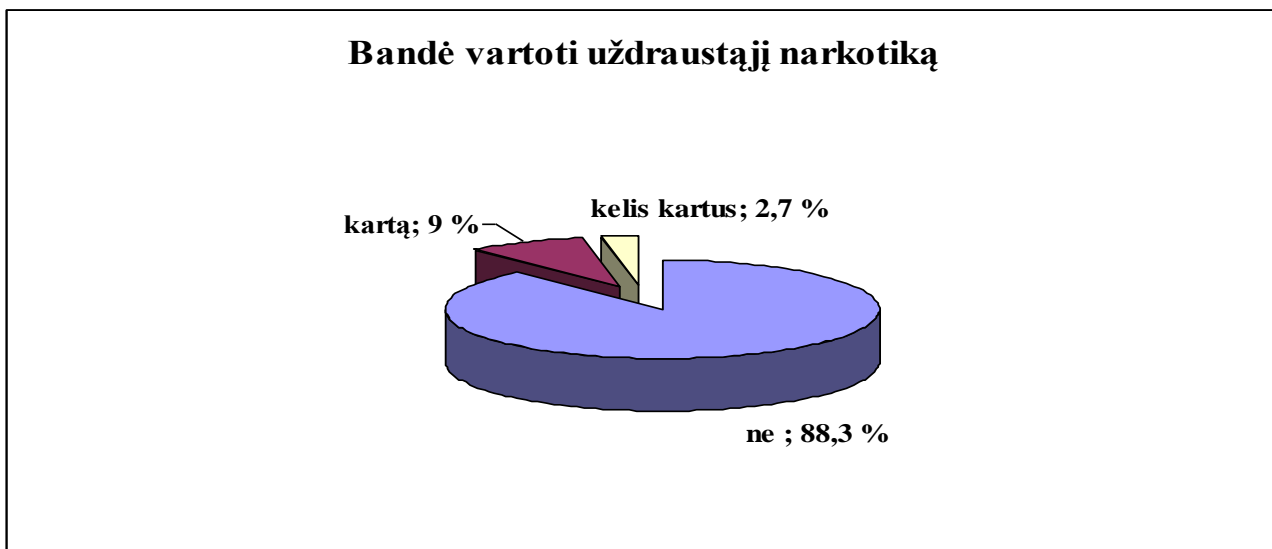
14. DIAGRAMA

15. DIAGRAMA

16. DIAGRAMA.

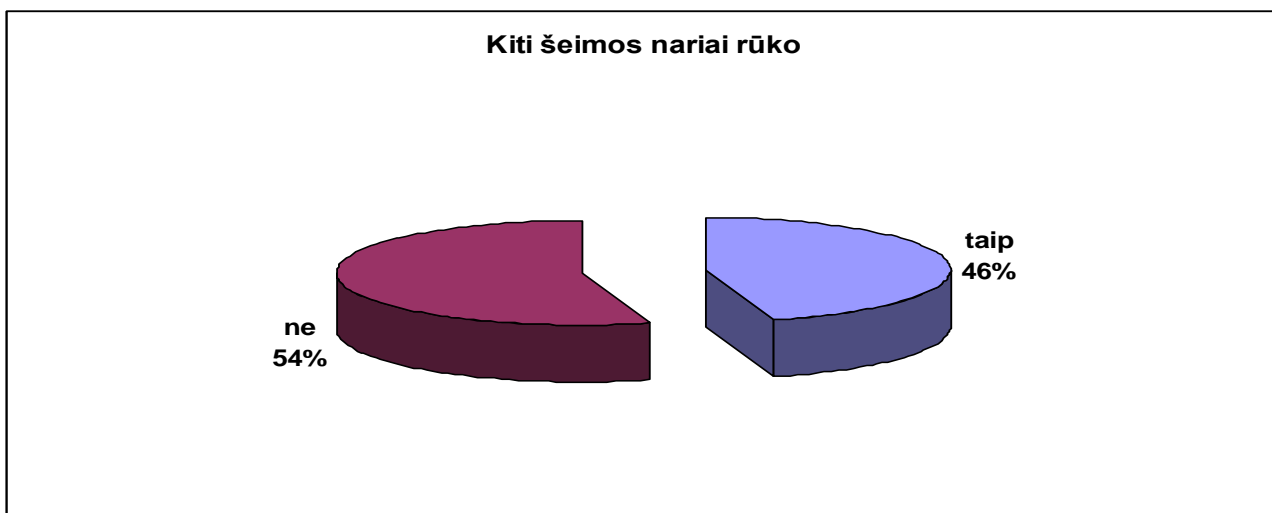

Kaip matome, dauguma mūsų tyrime dalyvavusių tėvų (globėjų) nerūko arba rūkė ir metė rūkyti. Alkoholinius gėrimus dauguma jų nurodė vartoja kelis kartus per metus ar ypatingomis progomis. 11,7% respondentų yra išbandę uždraustus narkotikus. Atrodytų, kad tyrime dalyvavusių tėvų grupėje vyravo tėvai (globėjai) be žalingų įpročių. Tyrime dalyvavo norintys, anketas pildė savanoriškai. Dauguma jų buvo tėvai, dalyvavę mokyklos tėvų susirinkimuose ar kituose renginiuose, skirtuose tėvams. O juos lanko dažniausiai pažangūs tėvai, besirūpinantys šeima. Taigi, darbas vyko tarp pažangių tėvų.

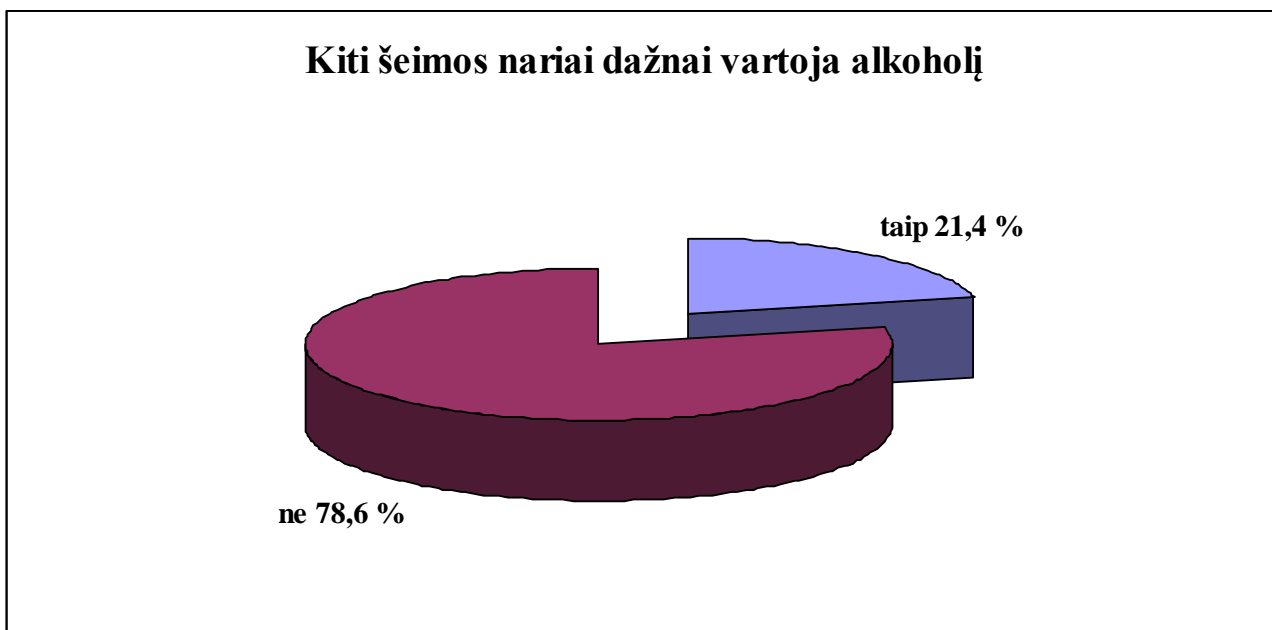
Į anketą įtraukėme klausimą apie žalingų įpročių egzistavimą šeimoje.

Žemiau pateiktos 17, 18 ir 19 diagramos rodo psichiką veikiančių medžiagų vartojimo paplitimą tarp kitų šeimos narių.

17. DIAGRAMA.

18. DIAGRAMA

19. DIAGRAMA.

Kaip matome, arti pusės respondentų nurodė, kad kiti šeimos nariai rūko. Daugiau nei ketvirtadalis pažymėjo, kad kiti šeimos nariai piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, o 1% respondentų nurodė, kad šeimoje yra vartojantis uždraustas narkotines medžiagas.

Ne kiekvienas vaikas, kurio šeimoje rūkoma ar vartojamas alkoholis būtinai rūkys ar gers. Pagal R. Maxwellą (1994), prevencinį auklėjimą sudaro pirmiausia *vaikų kopijuojamas tėvų pavyzdys*. Aišku, tai ne vienintelis veiksnys. Be šio veiksnio autorius pažymi nuosekliai

rodomą meilę, tėvų elgesį, kuris leidžia vaikams suprasti - tėvai reiklūs, bet draugiški. Svarbūs yra aiškiai suformuluoti lūkesčiai ir iš jų išplaukiančios sankcijos.

Tai, kad tyrime dalyvavusių respondentų šeimose bent vienas iš šeimos narių rūko, daugiau nei penktadalyje šeimų bent vienas šeimos narių piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais rodo, kad tose šeimose negali vykti veiksmingas prevencijos auklėjimas.

8. Apibendrinimas

Tyrimas yra orientacinis, nes apklausoje dalyvaujančių tėvų (globėjų) atranka buvo atsitiktinė, nesiremiant jokiais kitais kriterijais, kaip jų pasiekiamumas ir sąlygomis juos apklausti. Gauti duomenys leido visiškai pasiekti užsibrėžto tikslo - geriau pažinti tėvų (globėjų) patirtį ir požiūrį į psichiką veikiančias medžiagas, žinias ir gebėjimus kalbėtis su vaiku, informacijos šaltinius, dalyvavimą prevencijos veikloje, elgesį ir gyvenimą.

Tyrimų duomenys rodo, kad dauguma tėvų žino ir gali išvardyti psichiką veikiančias medžiagas. Tačiau nemaža dalis yra, kurie nežino arba parodė, kad jų žinios yra netikslios ir net klaidingos, neretai pateikiami žargoniniai pavadinimai. Dauguma respondentų nurodė, kad žinių jie semiasi iš spaudos ir interneto. Praktika rodo, kad spaudoje ar internete pateikta informacija neretai būna nevienareikšmiška, formuojanti ambivalentiškus visuomenės požiūrius į alkoholio ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo riziką. Ypač didelę žalą daro reklama. Ambivalentišką įtaką respondentų nuostatoms atspindi ir mūsų gauti duomenys.

Respondentai psichiką veikiančių medžiagų paplitimą tarp mokinių vertina įvairiai. Dalis jų nevisiškai suvokia paauglių alkoholio vartojimo mastus, įsitikinę, kad problemos nėra. Todėl formuojasi klaidingas jų požiūris ir į prevenciją – nėra vartojimo, nereikia ir prevencijos.

Nurodant psichiką veikiančių medžiagų vartojimo priežastis, kai kurie tėvai nelinkę prisiimti kaltės dėl vaikų žalingų įpročių – jie daugiau linkę kaltinti draugus, norą prisitaikyti prie grupės. Bet šie motyvai rodo, kad vaikams trūksta gyvenimo įgūdžių – gebėjimo atsisakyti, pasakyti ne, savigarbos, atsakomybės ir kita. O šie įgūdžiai pirmiausia formuojami šeimoje.

Į klausimą kodėl mokiniai **nevartoja** psichiką veikiančių medžiagų, dauguma tėvų kaip priežastį nurodė šeimą, prisiima šeimos nuopelnus. Iš išvardytų priežasčių didelę dalį sudaro gyvenimo įgūdžiai ir nuostatos. Tai šeimos mikroklimatas, tinkamas auklėjimas, stiprios asmenybės ugdytas, tvirtos moralinės nuostatos. Tačiau yra ir tokių nuomonių, kad

mokiniai nevartoja psichiką veikiančių medžiagų iš baimės – bijo tėvų, bijo jų reakcijos, pasekmių.

Nevisi tėvai suvokia tai, kad šeimoje reikia kalbėtis apie psichiką veikiančių medžiagų daromą žalą ir pasekmes, kad nesužadinti smalsumo. Tokia nuomonė vyravo prieš dešimtmetį. Tačiau šių medžiagų prieinamumas, paplitimo mastai rodo, kad šiandien jau pradinukas žino žodį narkotikas, dar nesuvokdamas jo reikšmės. Sunku su vaiku kalbėti, kai jis jau turi daug įvairios informacijos iš šalies. Tada tėvams reikia didelio apsiskaitymo, argumentacijos, kad įtikintų vaiką, kuris galvoja kitaip. Dauguma tėvų kalbasi šeimoje, bet ne nuolat, o kartais. Tik dažnas pokalbis gali būti sistemingas ir veiksmingas.

Kalbėtis su vaikais rūkymo, alkoholio vartojimo problemomis absoliuti dauguma tėvų mano, kad jie yra kompetentingi. Tačiau kalbėti apie narkotikų vartojimo problemas beveik pusė tėvų galvoja, kad jiems trūksta kompetencijos. Daugelis tėvų suvokia problemos rimtumą ir nepasitikėdami savo kompetencija, kreiptųsi konsultacijos, pagalbos į įvairiausių specialistus, specialias įstaigas. Tačiau dalis tėvų, sprendžiant iš jų atsakymų, problemą tikisi spręsti patys, pasikalbėdami su vaiku. Kai kurie apie tai informuotų kitus šeimos narius ir spręstų kartu. Gerokai mažiau tėvų pagalbos ieškotų iš šalies.

Kad tėvai pagalbos kreiptųsi į privačias medicinos įstaigas, iš dalies galima būtų teigti, kad jomis šiuo metu daugiau pasitikima. Tačiau kita vertus, reiktų pagalvoti ir apie tai, kad tėvai nori išlaikyti privatumą, bijo, kad žinia jog jų vaikas vartoja kokią nors psichiką veikiančią medžiagą, gali paplisti tarp mokinių, mokyklos bendruomenėje. Todėl ir į mokyklos specialistus kreiptųsi daug mažiau tėvų.

Nustebino labai mažas procentas tėvų, dalyvaujančių bet kokioje prevencijos programoje. O dalyvaujantys nurodė daugumoje smurto, patyčių programas. Vos keli tėvai nurodė konkrečiai psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programas. Tai rodo, kad nėra sistemingos, nuolat vykstančios psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos. Šiuo metu prevencijos veikla nukrypo į smurto, patyčių programas. O psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemos tarpsta, tuo tarpu visuomenė laukia, kol sprogs šis užtaisas. Šių medžiagų vartojimas nesumažėjo, o mes tai problemai leidžiame slėptis, nerodydami ar rodydami tam nepakankamai dėmesio.

Tėvai niekada iki šiol nebuvo aktyvūs psichiką veikiančių medžiagų prevencijos programų dalyviai ar vykdytojai. Jie labai nenoriai lankydavo ir lanko renginius tomis temomis. Tam visada randami pasiaiškinimai: neturiu laiko, trūksta kompetencijos, neišmanau. Tačiau šis tyrimas nustebino tėvų atsakymais, kad trūksta jiems informacijos,

niekas jų nekviečia, neparagina. Jie įsitikinę, kad prevencijos programos ir nevyksta. Kiti mano, kol ši problema jų neliečia, jiems visai nereikia dalyvauti prevencijos veikloje. Trūkstant informacijos, iniciatyvos iš vadovaujančių institucijų, prarandame dalį žmonių, kurie galėtų būti aktyvūs prevencijos programų puoselėtojai.

Ką gali išmokyti tėvai, kurie patys rūko, piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais? Juk mūsų tradicija yra vartoti alkoholinius gėrimus, rūkyti. Mes gėrimės tais, kurie daug „pakelia“, girti dar gali nuvairuoti mašiną. Reikia keisti tradicijas, nuostatas, o tai sunkus ir ilgas darbas. Tam gali padėti veiksminga psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos veikla.

9. Rekomendacijos

Tyrimas patvirtina, kad įtraukti tėvus į prevencijos veiklą nėra lengva, egzistuoja nemažai barjerų. Duomenys paliudija, kad tėvams reikia nuolatinio švietimo, kad galėtų veiksmingai dalyvauti prevencijoje. Įsitraukę į daugelį prevencijos priemonių, organizuojamų mokyklose, savivaldybėse, nevyriausybinų organizacijų, įvairiuose bendruomenės susibūrimuose, tėvai gali tapti vertingais ugdytojais, apsaugant vaikus nuo psichiką veikiančių medžiagų vartojimo ir kito neprotingo elgesio. Rekomenduotume:

- Šalies vyriausybei griežtinti alkoholio bei kitų psichiką veikiančių medžiagų kontrolę ir parengti atitinkamas įstatymų pataisas, nepasiduodant spaudimui liberalizuoti alkoholio ir kitų narkotikų politiką ir strategiją.
- Šalies vyriausybei daugiau dėmesio skirti šeimai, tokioms veiksmingoms prevencijos veikloms, kaip visuomenės užimtumas, laisvalaikis – neformalus švietimas, neformalus lavinimasis ir kitoms veikloms, skirtoms visuomenės socialinių ir gyvenimo įgūdžių ugdymui.
- Švietimo įstaigoms aktyviau plėtoti bendradarbiavimą su mokinių tėvais psichoaktyvių medžiagų vartojimo prevencijos srityje. Tuo tikslu:
 1. Tėvus įtraukti į aktyvią mokyklinę psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos veiklą – mokyklos prevencijos politikos formavimą, prevencijos renginių ir programų planavimą ir vykdymą. Tuo pačiu tėvai galėtų suteikti mokyklai reikiamą paramą ir pagalbą. Prevencijos priemonės turi apimti įvairias svaiginimosi formas – nuo rūkymo, alkoholinių gėrimų iki uždraustųjų narkotikų vartojimo

2. Tėvus plačiau supažindinti su mokyklos prevencijos veikla, su „Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų programa“, įgyvendinama mokykloje bei. konkrečiai kiekvienos klasės ugdymo plane numatytais temomis ir priemonėmis.
 3. Mokyklose vykdyti Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos mokymo programą mokinių tėvams, patvirtintą SPPC 2007m gruodžio 29 d. įsak. Nr.(1.3) V – 263.
 4. Organizuoti tėvams skirtus seminarus, diskusijas psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos klausimais, kad susipažintų su mokykloje įgyvendinamos programos tikslais, uždaviniais ir metodais.
- Aktyvinti mokinių tėvus ir padėti organizuoti / aktyviai įsitraukti į tėvų bendruomenės savanorių grupes prie bažnyčių, mokyklų, nevyriausybinių organizacijų ir tt., kurios siektų vienyti tėvų ir bendruomenės suaugusiųjų jėgas ir darytų įtaką kasdieniam vaikų gyvenimui.
 - Kurti “Tėvai – tėvams” savitarpio paramos grupes. Tėvų dalyvavimas psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijoje gerina šeimos tarpusavio supratimą, mažina atotrūkį nuo realybės ir suartina tėvus su vaikais sprendžiant su šių medžiagų vartojimu susijusius klausimus. Tėvai išmoksta teisingai reaguoti į problemą, padidėja pasitikėjimas, daugiau galimybių, jog vaikai išvengs psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemų.
 - Šiuo laikotarpiu, kai tarp paauglių ir jaunimo plinta psichiką veikiančios medžiagos, rekomenduotume tėvams burtis ir kurti prevencijos programas ar judėjimus šeimomis, kur visos šeimos, dalyvaujančios šiame judėjime-programoje, laikytųsi tam tikrų taisyklių, bendrautų tarpusavyje ir siektų gerų rezultatų, apsaugodamos savo vaikus nuo žalingų įpročių.
 - Lietuvos blaivybės fondui aptarti tyrimo duomenis konferencijoje, išklausti specialistų pasiūlymus, pasinaudoti gera užsienio šalių (ypač Airijos) patirtimi ir parengti programą tolimesnei fondo veiklai, organizuojant tėvų švietimą ir mokymą. Pritraukti plačiau masinę informaciją, vengiant reklaminio pobūdžio pranešimų.

5. Literatūros šaltiniai

1. Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programa. Vilnius, 2006
2. Bajoriūnas Z. Šeimos ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius, Kronta, 2004.
3. Bažnyčia, narkotikai ir narkomanija: sielovados vadovėlis. Vilnius, 2003.
4. Bulotaitė L., Pivorienė R.V., Sturlienė N. Drauge su vaiku: psichologo patarimai

- tėvams. Vilnius, 2001.
5. Bulotaitė L. Cigaretės, alkoholis ir narkotikai: knygelė ikimokyklinukų ir pradinukų tėvams, auklėtojams ir mokytojams. Vilnius, 2003.
 6. Davidavičienė A. G. Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus? Vilnius, 2001.
 7. Davidavičienė A. G. Paauglių narkotikų vartojimas Lietuvoje ir Europoje: tyrimų medžiaga. ESPAD – alkoholio ir kitų narkotikų tyrimo projektas Europos mokyklose. Vilnius, 2004.
 8. Gyvenimo įgūdžių ugdymas. Programa. Parengė: L. Bulotaitė, V. Gudžinskienė. Vilnius, 2003, 2005.
 9. Juczynski Z. Narkotyki. Warszawa, PZWI, 2002
 10. Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. Vilnius, 2005.
 11. Litvinienė J. Šeima – vaiko ugdymo institucija. Klaipėda, 2002.
 12. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos mokymo programa mokinių tėvams. Patvirtinta SPPC 2007m gruodžio 29 d. įsak. Nr.(1.3) V – 263.
 13. Sturlienė N. Paauglių socialinių įgūdžių ugdymo programa „Tiltai“. Kaunas,
 14. T.Tamošiūnas, I.Šutinienė, A.Šimaitis. Alkoholio ir kitų narkotikų tyrimas Europos mokyklose ESPAD – 2007, Vilnius, 2008.
 15. Vaiko, tėvų, pedagogų teisės, pareigos ir atsakomybė. Vaiko teisių kontrolieriaus įstaiga, Vilnius, 2008.
 16. Rūkymo prevencijos klausimai - <http://www.sam.lt/ltsritys/visuomenes-sveikata/rukymas>
 17. Informacija ir priemonės tėvams apie narkotikų prevenciją - <http://www.pride.org>

Lietuvos blaivybės fondas, vykdydamas Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinių mechanizmų subsidijų schemos „Nevyriausybinių organizacijų sektoriaus stiprinimas Lietuvoje“ paprojektį „Blaivi karta“ (sutarties NR. 2004-LT0008-NVO-1EEE/NOR-02-033) organizuoja apklausą.

KLAUSIMYNAS TĖVAMS

Prieš pradėdami pildyti šį klausimyną, prašome perskaityti instrukciją.

Tai yra *anoniminis klausimynas* – jame nebus jokios informacijos, susijusios su asmenybe. Kad tyrimas būtų sėkmingas, labai svarbu, jog atsakymas į kiekvieną klausimą būtų kiek įmanoma rimtesnis, atviresnis ir nuoširdesnis. Atminkite, Jūsų atsakymai yra visiškai **slapti**.

Tyrimas savanoriškas. Jei kuris nors klausimas dėl kokių priežasčių atrodo nemalonus, palikite jį neatsakytą.

Klausimyne nėra teisingų ar klaidingų atsakymų. Jei nerandate atsakymo, kuris tiksliai Jums tiktų, pažymėkite tą, kuris artimiausias. Prašome ženklą "X" pažymėti atitinkamą atsakymą į kiekvieną klausimą.

Mes tikimės, kad klausimynas Jums bus įdomus.

Iš anksto dėkojame už dalyvavimą.

Prašome pradėti.

Prašome ženklą "X" atitinkamame langelyje pažymėti savo atsakymą į kiekvieną klausimą

1. Jūsų lytis?

- 1 Vyras
2 Moteris

2. Kiek Jums metų? _____

3. Jūsų išsilavinimas

- 1 pradinis
2 vidurinis
3 spec.vidurinis
4 nebaigtas aukštasis
5 aukštasis

4. Šeimyninė padėtis

- 1 gyvena susituokę
2 gyvena nesusituokę
3 išsiskyrę
4 sutuoktinis miręs
5 neišsiskyrę, bet gyvena atskirai

5. Socialinė padėtis

- 1 šeimoje dirba abu tėvai
2 vienas tėvų bedarbis
3 abu tėvai bedarbiai

6. Užsiėmimas

- 1 darbininkas
2 valstybės tarnautojas
3 privačios įstaigos samdomas tarnautojas
4 privačios įstaigos savininkas
5 verslininkas
6 sezoninis darbuotojas
7 bedarbis
8 kita, nurodykite _____

Kita klausimyno dalis yra apie psichiką veikiančias medžiagas. Pastaruoju metu labai daug kalbama apie šiuos dalykus, tačiau tikslios informacijos yra labai mažai. Todėl mes norime sužinoti apie Jūsų patirtį ir požiūrį.

7. Išvardykite, prašome, jums žinomas psichiką veikiančias medžiagas:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____

8. Ar pakanka jums informacijos apie neteisėtai vartojamus (uždraustuosius) narkotikus?

- 1 taip
- 2 ne
- 3 nežinau

9. Iš kur gaunate informacijos, žinių apie neteisėtai vartojamus (uždraustuosius) narkotikus (pažymėkite visus jums tinkamus šaltinius)

- 1 mokytojų
- 2 mokyklos administracijos
- 3 savo vaikų
- 4 spaudos
- 5 literatūros
- 6 pažįstamų
- 7 bendradarbių
- 8 interneto
- 9 kita, nurodykite _____

10. Jūsų nuomone, koks procentas penkiolikmečių

- a) rūko tabaką (cigaretes) _____
- b) vartoja alkoholinius gėrimus _____
- c) bando kitus narkotikus _____

11. Jūsų nuomone, kokios yra mokinių psichiką veikiančių medžiagų vartojimo priežastys?

- 1 draugų įtaka (pavyzdys)
- 2 noras prisitaikyti
- 3 neturėjimas ką veikti
- 4 konfliktai šeimoje
- 5 smalsumas
- 6 nesugebėjimas spręsti problemas
- 7 kita, nurodykite kokios _____

12. Jūsų nuomone, kodėl kai kurie mokiniai nevartoja psichiką veikiančių medžiagų

13. Ar namuose su vaikais kalbatės apie žalą ir pasėkmes:

a) rūkymo

- 1 dažnai
- 2 kartais
- 3 niekada

b) alkoholio vartojimo

- 1 dažnai
- 2 kartais
- 3 niekada

c) kitų narkotikų vartojimo

- 1 dažnai
- 2 kartais
- 3 niekada

14. Ar jaučiatės kompetentingi kalbėtis apie psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemas šeimoje:

a) rūkymo

- 1 taip
- 2 ne
- 3 nežinau

b) alkoholio vartojimo

- 1 taip
- 2 ne
- 3 nežinau

c) kitų narkotikų vartojimo

- 1 taip
- 2 ne
- 3 nežinau

15. Kaip elgtumėtes, jei sužinotumėte, kad jūsų vaikas:

- a). rūko _____

- b) vartoja alkoholinius gėrimus _____

- c) bando kitus narkotikus _____

16. Kur kreiptumėtes pagalbos, jei sužinotumėte, kad Jūsų vaikas vartoja

narkotikus (pažymėkite visus jums tinkančius atsakymus)

- 1 nieko nedaryčiau
- 2 pasikalbėčiau su mokyklos socialine pedagoge
- 3 pasikalbėčiau su mokyklos psichologe
- 4 pasikalbėčiau su klasės auklėtoja
- 5 praneščiau policijai
- 6 praneščiau vaiko teisių apsaugos tarnybai
- 7 iškviesčiau greitąją medicinos pagalbą
- 8 ieškočiau pagalbos valstybinėse medicinos įstaigose
- 9 ieškočiau pagalbos privačiose medicinos įstaigose
- 10 praneščiau kitiems šeimos nariams ir kartu pasiūlytume pagalbą
- 11 bandyčiau pasikalbėti su vaiku ir pasiūlyti pagalbą
- 12 imčiau si griėžtų priemonių (nubausčiau vaiką fiziškai, taikyčiau namų areštą)
- 13 kita, nurodykite kur _____

17. Jūsų požiūris į mokykloje vykdomas prevencijos programas

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Labai					visai				
veiksmingos					neveiksmingos				

18. Ar turite informacijos apie vykdomas prevencijos programas?

	1 Taip	2 Ne
a) mokyloje	☐	☐
b) savivaldybėje	☐	☐
c) jūsų darbvietėje	☐	☐
d) kitur, nurodykite kur	☐	☐

19. Ar dalyvaujate kokioje nors prevencijos programoje?

- 1 taip
2 ne

20. Jei „taip“, nurodykite kokioje _____

21. Jei „ne“, nurodykite priežastį:

- 1 neturiu laiko
2 trūksta žinių
3 nesidomiu, nenoriu
4 jaučiuosi nepakankamai išmanantis
5 netikiu prevencijos veiksmingumu
6 kita, nurodykite kokia _____
-

22. Jūsų nuomone kokią įtaką prevencijos veikamingumui turi tėvų dalyvavimas

- 1 labai didelę
2 didelę
3 sunku pasakyti
4 nedidelę
5 neturi

Keli klausimai apie Jūsų įpročius

23. Ar Jūs rūkote?

- 1 nerūkiu ir nerūkau
- 2 rūkiu, bet mečiau
- 3 rūkau ne kasdien
- 4 rūkau kasdien iki 10 cigarečių per dieną
- 5 rūkau kasdien iki 20 cigarečių per dieną
- 6 kasdien surūkau daugiau negu 20 cigarečių per dieną

24. Kaip dažnai vartojate alkoholinius gėrimus?

- 1 niekada nevartojau
- 2 anksčiau vartojau, dabar nevartuju visiškai
- 3 vartuju kelis kartus per metus
- 4 tik ypatingomis progomis
- 5 kelis kartus per mėnesį
- 6 kelis kartus per savaitę
- 7 kasdien

25. Ar esate bandę vartoti kurį nors uždraustąjį narkotiką?

- 1 ne
- 2 kartą
- 3 kelis kartus
- 4 vartuju reguliariai (bent kartą per mėnesį)

26. Ar kurie nors kiti, kartu gyvenantys šeimos nariai (sutuoktinis, seneliai, vienas iš vaikų ar kita):

	1 Taip	2 Ne
1. rūko:	☐	☐
2. dažnai vartoja alkoholį:	☐	☐
3. vartoja kitas uždraustas narkotines medžiagas	☐	☐

***Tai klausimyno pabaiga. Būtume dėkingi, jei galėtumėte patikrinti, ar atsakėte į visus klausimus.
Ačiū Jums už bendradarbiavimą!***